

ЈУГОСЛОВЕНСКИ СОВЈЕТИ У РУСИЈИ И УКРАЈИНИ 1919—1921. ГОДИНЕ

Највећа прекретница новије прошлости људског рода, победа из-рабљиваног пролетаријата и свих других потлачених, инкарнација свега праведног, племенитог и логичног у повесном развиту, једно велико ослобођење од свега старог и једно слобода која је опијала — велика октобарска социјалистичка револуција имала је од самог свог почетка све услове да одмах буде заогрнута непрозирним веловима легенде, од које се не тражи да буде доказана, јер се у њу несвесно верује. У исто време, као највећа револуција у дотадашњем историјском развиту, она је, међутим, имала крваво реалан ток, запањујуће непосредне односе и сурове услове битисања. Педесет година после свог избијања, када многи други интензивни догађаји потресају савременог човека, Велики Октобар већ прелази у класику историјске науке, и захтева у пуном смислу речи научне прилазе проучавању. Због тога је прва дужност истраживача да уклони митове, ма како му драги били, те да нађе реално тле збивања и односа који су стварно постојали и представљали одређене интересе.

Совјет јужнословенских радничких и сељачких депутата (како се звао у доба свога рођења, 20. марта 1919) или Југословенски совјет радничких и сељачких депутата у Русији и Украјини (како му је било име у време ликвидације, последњих месеци 1921. године) није научно важан само као нека врста „државне“ установе чији је задатак био да штити интересе југословенских поданика у бившем Руском Царству које је потресала револуција. Обраду Совјета као установе налазимо код јединог његовог досадашњег историчара Ивана Д. Очака, како у његовом специјалном радићу (*Југославјанские советы в России в 1918—1921. годах, Вопросы истории* № 6/1966, 44—45) тако и у његовом прегледу (*Југославјанские интернационалисты в борьбе за победу советской власти в России 1917—1921. годах*, Москва 1966). Совјети, међутим, представљају и један исечак и једну страну совјетско-југословенских државних односа у доба стварања Треће интернационале и у време припремања социјалистичких револуција у средњој Европи и на Балкану. Совјети су били и сведоци револуционарног превазилажења хегемонизма у редовима напредних снага међу нацијама бивше Хабсбуршке монархије; они су на тај начин сачињавали део „националне“ проблематике револуционара који су управо у Лењиновој препорођеној домовини на делу учили како треба тумачити и у корист револуције спроводити девизу о самоопредељењу народа. Тај аспект је посебно запостављен, ваљда да се не би укаљала права пролетерска револуција.

Национални совјети су заменили страна представничка тела, али њих ипак није било тамо где је било највише оних којима је помоћ била потребна (Сибир, централна Азија), које је требало прихватити и политички преваспитати. Замена страних представништава и кла-

сно-политичко преваспитавање масе, дакле револуционарна компонента совјета, даје им пуни историјски значај. Ма како непосредно веома значајна функција евакуационог чиниоца, у ком погледу су совјети стварно заменили војно-дипломатске мисије и конзулате, од мање је историјске важности; ту су функцију обављали и други фактори, а одлазак заробљеника и избеглица био је највећи пре њиховог ефективног деловања (крај 1918. и почетак 1919. године) односно кад су већ били потпуно уклопљени у политички систем установа совјетске републике (1920—1921. године). Материјално обезбеђење повратника, уосталом, зависило је и од скромних могућности тадашње Русије.

Иако оперативне архиве југословенских совјета нису као регистратуре сачуване, совјетска грађа о другим интернационалистичким органима даје доста могућности да се ове „државне“ установе научно обухвате са више страна. На сва питања (на пример, кад тачно престаје функционисање Југословенског совјета) не може се одговорити; недостају и цифарски подаци за сав период деловања и за обим и вредност материјалне помоћи указане заробљеницима и избеглицима. Подаци југословенске грађанске провенијенције, ма како једностранни и ретки, корисно се уклапају у слику која се добија на основу документације партијских архива из Москве (и сасвим делимично из Ташкента). Податке југословенске полиције не треба одбацити, јер су то била, осим изузетно, тачна обавештења изнуђена од људи који су непосредно дошли из Москве, Одесе или Петрограда, тј. средишта у којима су деловали представници југословенских совјета.

Увек се ослањајући и на совјетске и југословенске изворе и на анализу коју омогућују, уз покушаје да се местимично примени и компаративни метод, у овом раду се желело надасве да се буде на терену поузданих чињеница и реалних, живих односа, избегавајући сваки призив и утицај јубиларног писања и поетизирања.

1. Разлог за образовање совјета радничких и сељачких депутата странаца у Совјетској Русији. Први месеци деловања Аустроугарског совјета

После преузимања власти од стране болшевика на територији бившег Руског Царства поред дипломатских мисија савезничких и неутралних а од закључења Брест-литовског мира и ранијих непријатељских држава деловале су и војне мисије Аустро-Угарске, Немачке и Србије. Оне су настојале да што више заробљеника вежу за себе, те отправе у Аустро-Угарску и Немачку односно спрече такво отправљање. У условима унутрашњег грађанског рата и стране интервенције поменуте војне мисије све више су се претварале у помоћнике свих оних снага које су се бориле против учвршћења совјетске власти. То је побудило комунисте и остале револуционарно настројене заробљенике да захтевају да се војне мисије ликвидирају и да се послови који су у вези са заробљеницима спадали под компетенцију мисија повере самим заробљеницима.¹ У том смислу, на пример, кад су се Српски конзулат и војна мисија у Москви у лето 1918. године показали као оруђе интервенционистичке политике сила Антанте, Јужнословенска комунистичка група Руске комунистичке партије болшевика (РКПб) обратила се, 23. августа 1918, писмом Народном комесаријату за спољне послове тражећи да се тим страним установама онемогући рад. Исто је у сличним поводима било и код осталих иностраних група РКП(б). Јавила се, дакле, политичка потреба да се створи орган који би паралисао делатност страних војних

¹ И. Д. Очак, *Югославянские интернационалисты в борьбе за победу советской власти в России (1917—1921. годы)*, Москва 1966, 171—2.

мисија и преузео њихов рад. Совјетска влада је удовољила тим захтевима, те је вођење послова мисија предала органу, образованом од самих заробљеника, већина којих је у социјалном погледу припадала сељацима и радницима.² С обзиром на односе Совјетске Русије са другим државама, то је било могуће тек кад су поједине од поменутих држава нестајале са историјске позорнице или се веровало да су престале да постоје.

Заробљенички совјети најпре су заменили рад иностраних војних мисија и конзулата у Москви а потом и у Петрограду и у другим градовима. Такви совјети су се, међутим, појавили и тамо где није било иностраних војно-дипломатских представништава. Ако заробљеника није било много, послове у вези с њима преузеле су иностране комунистичке групе РКП(б). Они које су заробљеници изабрали за своје представнике, помагани од совјетских власти, обављали су функцију комесара у мисијама; чиновницима бивших иностраних представништава, пак, било је предложено да остану на послу као службеници заробљеничких совјета. У данима распада Хабсбуршке монархије, новембра 1918. комунисти из редова бивших поданика поменуте царевине основали су у Москви Аустроугарски совјет у Русији, који је неколико дана касније (11. новембра) добио званични назив Аустроугарски совјет радничких и сељачких депутата у Русији. У главном граду Украјине, Кијеву, Федерација иностраних комунистичких група организовала је Аустроугарски совјет, који је примио послове конзулата бивше Двојне монархије и постепено почео да отправља заробљенике у домовину.³

Појава аустроугарских совјета никако не значи да се дотада совјетске власти нису бринуле о заробљеницима, јер се задатак совјета није састојао само у обезбеђивању средстава за живот него и у бризи око евакуације и у политичко-васпитном раду међу заробљеницима. Од великог је значаја био чисто политички елеменат — политичко представљање бивших заробљеника наместо ранијих буржоаских званичних представништава, чија је делатност била уперена против совјетске политике и економско-друштвеног система. Старајући се о заробљеницима, влада народних комесара, пошто је још новембра 1917. омогућила слободу кретања и запошљавања заробљеника, још јануара 1918. при војном одељењу ВЦИК РКП(б) основала је Сверуски биро заробљеника. У априлу 1918. образована је Централна комисија за послове заробљеника и избеглица. Тада су почеле

² Исто, 172; И. Д. Очак, *Југославјанские советы в России в 1918—1921. годax*, *Вопросы истории* № 6/1966, 45—46. — Јужнословенска комунистичка група морала је следећих дана обратити пажњу и на тзв. Српско подворје у Москви, чије је просторије користила. На пример, у записнику седнице комитета Групе од 28. VIII 1918., поред осталог је стајало: „Зајављује слушачи из Српског Подворја да их се не баци на улицу, препушта се на ријешење другу Смилову као начелника господарства“: Архив радничког покрета Југославије (у даљем тексту: АРПЈ), фонд „Учесници велике октобарске социјалистичке револуције“ (у даљем тексту: Учесници ВОСР), микрофилм XVI, трака 33, снимак 500 (у даљем тексту прва, римска цифра означаваће микрофилм, друга арапска иза повлаке траку, а трећа, иза зареза — снимак). Овај докуменат и остали документи на тај начин сигнирани потичу из Централног партијског архива Института марксизма-лењинизма из Москве (у даљем тексту: ЦПАИМЛ); архивска ознака наведеног документа је: фонд 17, опис I, ед. хр. 434 (у даљем тексту: прва, арапска цифра означава фонд, римска иза повлаке — опис, а трећа, арапска иза повлаке — јединицу храњенија).

³ Очак, *Интернационалисти*, 172—3. — У свом раду из 1957. године (у нап. 45) Очак је идеју о образовању совјета видео само управљену против аустроугарских мисија, основаних после Брест-Литовског мира, а не и против представништава Србије (293). — Једанаестог новембра 1918. интернационалистички одред заузео је и Немачко посланство у Москви (В. А. Кондратьев, *Отклики на ноябрьскую революцию в Советской России, Ноябрьская революция в Германии*, Москва 1960, 446—7).

са радом и организације иностраних комунистичких група при РКП(б), састављене углавном од заробљеника, којима је од почетка 1918. било дозвољено да закажују митинге и да се политички окупљају. Они заробљеници који се нису користили слободом кретања него су остали у логорима и даље су били снабдевани од совјетских власти. Велики број декрета Централне комисије и других органа владе о материјалном обезбеђењу и питањима евакуације сведоче о бризи Совјетске Русије о заробљеницима и пре новембра 1918. године. Првих месеци 1918. године ширила је мрежу својих организација и Трећа интернационала заробљеника.⁴

Заробљенички совјети су се начелно разликовали од органа Совјетске Русије, који су представљали органе диктатуре пролетаријата, иако су били установе револуционрано оријентисаних радника и сељака. Као органи самоуправљања бивших заробљеника, заробљенички совјети су у погледу остваривања револуционарне власти били ограничени специфичним условима свога деловања, чињеницом да нису дејствовали у својој земљи и да су изражавали тежње тек оног дела радних маса своје националности који се силом прилика нашао на територији Совјетске Русије. Под утицајем револуционарног искуства руских маса, ти органи су ипак били совјети, дакле изборни, изражавајући преко депутата интересе револуционарних радника и сељака а не буржоазије, као званична дипломатско-војна представништва. Иако не превасходно политичке организације, заробљенички совјети су ипак спроводили политички рад међу заробљеницима (нарочито тамо где није било партијских група), упознавали су их са искуствима совјетске изградње, објашњавали смисао диктатуре пролетаријата, указивали свестрану помоћ заробљеницима и водили агитацију за њихово ступање у Црвену армију.⁵

Политичко просвећивање следило је после збрињавања заробљеника у погледу исхране, обуће, одеће и здравствених потреба а претходило је напорима за што хитнијом евакуацијом.⁶ Људи су политички упућивани тек пошто су нахрањени и снабдевени одећом и обућом. Савладавајући велике материјалне тешкоће, совјет се трудио да заробљеници осете да њихова судбина више није у рукама сурових и развратних аустроугарских официра, него у рукама радника и сељака. Резултати тако вођене агитације нису изостали, јер су многи заробљеници ступали у Црвену армију.⁷ Аустроугарски совјет посебно је заслужан за евакуацију заробљеника у домовину, јер је за мање од девет месеци свога постојања (до 1. августа 1919) омогућио отправљање око 200.000 бивших заробљеника.⁸

На челу Централног Аустроугарског совјета налазило се председништво, састављено од представника свих националности које су живе у оквиру бивше Хасбуршке монархије. Представник Југословена у Аустроугарском совјету био је најпре Сремац Никола Груловић, који је у састав Совјета ушао 12. децембра 1918. године.⁹ У њему

⁴ Очак, *Советы*, 45; И. Д. Очак, *Из истории участия Югославян в борьбе за победу советской власти в России (1917—1921 гг.)*, *Октябрьская революция и зарубежные славянские народы (сборник статей)*, Москва 1957 273.

⁵ Очак, *Интернационалисты*, 173—4.

⁶ Очак, *Из истории участия*, 293—4.

⁷ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 306—12; ЦПАИМЛ, 17-I-422.

⁸ Очак, *Интернационалисты*, 174—5; *Из истории участия*, 294.

⁹ Очак, *Интернационалисты*, 174; Очак, *Из истории участия*, 294; АРПЈ, учесници ВОСР, XVI—33, 33—43; ЦПАИМЛ, 17-I-415, извештај о раду Јужнословенске групе при РКП(б) за септембар—октобар 1918. — Према подацима једне окружнице земаљске владе у Загребу, у Аустроугарском совјету је преовладало мишљење Беле Куна (Kuhn) и Чеха Муне, а у национално-политичком смислу рад Совјета „базирао се на успостави подунавске федерације“ (Хисторијски архив Загреба, нерегистрована грађа о октобарској револуцији, Стр. пов. 559/1921).

је лично био задужен за евакуацију заробљеника са северног Кавказа. Груловић није дуго био у Аустроугарском совјету, јер је већ иза средине јануара 1919. године пошао за Југославију.¹⁰ У време формирања Аустроугарског совјета југословенски комунисти су се незнатно ангажовали у његовом организовању, јер су били преаузети оснивањем Комунистичке партије (бољшевика) Срба, Хрвата и Словенаца и њеног Заграничног бироа у Москви, односно припремама за одлазак на револуционарни рад у домовини. Од стране Аустроугарског совјета поред Груловића били су деташирани Лазар Вукићевић и још један Југословен у специјалан одбор Црвеног крста Данске (која је штитила интересе поданика бивше Хабсбуршке монархије), који је, споразумно са Саветом народних комесара, преузео послове око евакуације заробљеника. Поменути одбор је радио самостално, али је у свом деловању „био под директном контролом Комесаријата за народне мањине.“¹¹

Први конгрес Аустроугарског совјета одржан је 12. фебруара 1919. у Москви. На њему су сведени резултати рада и прихваћени важни закључци у погледу агитационо-пропагандног рада међу заробљеницима, о њиховом отправању „на родину“, о мерама за побољшање положаја заробљеника који би још остали у Русији и њиховом ступању у Црвену армију. Изражена је дубока благодарност радничко-сељачкој влади Русије. Како је до сазива конгреса Аустро-Угарска престала да постоји као држава и с обзиром на то да је на ранијем подручју Дунавске монархије образовано неколико нових држава, повела се реч и о оснивању мађарског, аустријског, чехословачког, румунског и југословенског совјета радничких и сељачких депутата у Русији, као органа револуционарно настројених заробљеника, који би могли представљати националности раније заједничке државе.¹²

2. Оснивање и почетак рада Југословенског совјета радничких и сељачких депутата у Москви. Отпор београдске владе и буржоаских представника у Москви према делатности Југословенског совјета

Политичка организација југословенских комуниста у Русији, Јужнословенска група РКП(б), постојала је од пролећа 1918. године. Материјално збрињавање, политичко васпитавање, евакуација у отаџбину, а од прводецембарског уједињења и политичко представљање Југословена који су као заробљеници, цивили-избеглице из североисточне Србије или као ранији поданици руског цара живели у пространим пределима Русије, Украјине, централне Азије, Сибира и Далеког истока налагали су, као и за припаднике осталих народа, да се уведе у живот установа која ће обављати све поменуте функције. Током 1918. године, у агитационо-пропагандном раду међу својим земљацима, расутим по огромном бившем царству Романова, чланови Јужнословенске комунистичке групе РКП(б) могли су осетити да су српски официри људи који су одржавали сталнији контакт са званичним представницима Србије и чланови националних југословенских, црногорских и српских друштава у Русији и Украјини систематски организовали отпор против бољшевизирања југословен-

¹⁰ В. Н. Грабак, *Dolazak organiziranih povratnika iz Sovjetske Rusije u Jugoslaviju 1918—1919. godine*. *Zbornik Historijskog instituta Slavonije IV*. Slav. Brod 1966, 255. nap. 23 i 256.

¹¹ *Успомене на Октобарску револуцију Лазара Вукићевића*, средио за штампу А. Лебл, *Зборник за друштвене науке Матице српске XXII*, Нови Сад 1959, 144; Архив Института за историју радничког покрета Србије, бр. 13008, стенографисано сећање Николе Груловића под називом „Неки подаци о развоју покрета у Србији и Војводини (1910—1923).“

¹² О чак, *Интернационализъм*, 175—6.

ских, претежно сељачких маса. У низу градова налазили су се српски дипломатски представници и чланови војне мисије: у Вологди (камо је у пролеће 1918, заједно с представницима сила Антанте, прешао посланик Србије др Мирослав Спалајковић), у Петрограду (где је полове у бившем Српском посланству водио др Радослав Јовановић, Пашићев поузданик у Русији и стуб свих југословенских непролетерских друштава у Совјетској Русији тога времена), у Москви (где су Конзулат водили др Милан Шајновић и нешто касније Мита Димитријевић и где се налазио бивши представник српске војске при руској Ставци пуковник Бранислав Лонткијевић), у Одеси (где је до аустро-немачке инвазије постојао Српски генерални конзулат), у Самари (где је преселио своју јурисдикцију генерални конзул Србије из Одесе); поред тога, виши српски официри са циљем да организују српске добровољачке војне јединице одлазили су у Казањ, Самару, Јекатеринбург (тражећи да посете конфинираног бившег руског цара), Архангелск; бивших добровољачких официра који су у пролеће 1918. поново ступили у додир са српском војном мисијом а иначе водили контрареволуционарну акцију било је по целој централној Русији, у Поволожју, на Кавказу, на северу Русије, у западном Сибиру.¹ И званични представници Србије и чланови националистичких друштава заступали су девизу о неутралности и немешању у унутрашњу борбу на тлу Совјетске Русије, али су зато врбовали људе за своје војне јединице, извлачили ове испод власти совјета и слали добровољце Енглезима и Фрацузима, који су их, уз одобрење владе на Крфу или без тог одобрења, уводили у страну интервенцију против Совјетске Русије.²

Југословена заробљеника у Русији било је, по регистровању 1916. године, око 211.000, али је њих и Југословена незаробљеника, по једној процени, било бар 250.000 и 1918. године.³

Југословени комунисти су већ месеца септембра 1918. године посели зграду бившег Српског подворја (Сољанска, д. 6), претворивши га у свој дом. Да ово поседање не поквари и онако неодређене односе са званичном Србијом, југословенски комунисти су морали, децембра 1918, да напусте зграду.⁴ Иако без властитог пункта, комунисти Ју-

¹ Вид. наше радове: *Rad Pašicevoug pouzdanika u Rusiji, dr Radoslava Jovanovića za vreme Oktobarske socijalističke revolucije, Arhivski almanah I, Beograd 1958, 127—57; Jugosloveni u internacionističkim trupama na severu Rusije 1918—1919. godine. Историјски гласник бр. 2/1963, 3—51; Delatnost članova udruženja »Ujedinjenje ili smrt« u Rusiji 1915—1918. godine, Istorija XX veka, Zbornik radova IDN VII, Beograd 1965; вид.: О ч а к, Совети, 45.*

² О томе у материјалима Јужнословенске групе РКП (б): АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—34, 75 и 79—86; ЦПАИМЈ, 17-1-443.

³ В. Н г а б а к, *Rad Pašicevoug pouzdanika*, 129; Архив Српске академије наука и уметности (у даљем тексту: А-САНУ), инв. бр. 9845, меморандум дра Р. Јовановића Лењину од 27. VII 1919. — О ч а к (Совети, 44) за 1917. годину узима „више од 200.000“.

⁴ За ослобађање Српског подворја вид.: Дипломатски архив ДСИП-а, Политичко одељење 1918, фасц. XI, Пов. бр. 462, Чолак-Антић Београду, из Штокхолма 19. XII 1918/1. I 1919. Захтев да се конфискује Подворје као и имовина пуковника Лонткијевића, М. Шајновића и архимандрита Михајла поставио је Чеки В. Марковић (АРПЈ, Учесници ВОСР, CVI—419, 176; ЦПАИМЈ, 549—VI—5). Двадесетог септембра 1918. Српско подворје је већ имало комесара; он је дошао у сукоб са Норвешким конзулатом, који је штитио интересе српске државе, око једног вагона дрва за Подворје, које је требало заменити за два друга вагона; у спор је умешан и Народни комесаријат иностраних дела (АРПЈ, Учесници ВОСР, CVI—419, 83—4; ЦПАИМЈ, 549—VI—5). У то време је представник Југословенског одељења при Народном комесаријату за питања народности др Вукашин Марковић упутио неки акт Норвешком конзулату, за што је било покушаја да октобра 1918, буде пред ЦИК РКПЈ(б) буде опгужен од руководећих југословенских комуниста (В. Н г а б а к, *Dolazak organiziranih povratnika iz Sovjetske Rusije u Jugoslaviju 1918—1919. godine, Zbornik radova Historijskog instituta*

гословени су 25. јануара 1919. образовали Совјет српских (југословенских) радничких и црвеноармејских депутата. Тај Совјет је 24. јануара запосео зграду бившег Српског подворја. Он није обухватио представнике свих националности које су ушли у састав Краљевине СХС.⁵ Совјет није био дугог века.

У међувремену, од новембра до средине фебруара, у више група на политички рад у Југославију упућено је око 150 организованих повратника, тј. главнина југословенских комуниста у Совјетској Русији. Да се партијски рад поново оживи, сазван је за 19. фебруар 1919. састанак пленума Групе, на коме су означени предстојећи задаци и изабран нови комитет Групе.⁶ На истом састанку изнесен је и предлог да се организује Совјет југословенских радника и сељака, у чији би састав требало да уђе што више комуниста и чији би циљ био: успостављање односа са владом у домовини и са владом у Совјетској Русији.⁷ Питање стварања поменутог совјета стављено је на дневни ред заседања Групе од 27. фебруара, али је оно одложено на неодређено време. Том приликом је још било закључено да се Аустроугарском совјету поднесе изјава да се без одобрења југословенског представника у том Совјету не даје сагласност за издавање пасоша грађанима југословенског порекла који желе да се врате у домовину. Тадашњи југословенски представник у Аустроугарском совјету био је Иван Олром, који је на тој дужности наследио Николу Груловића. Аустроугарски совјет у то време још није дао сагласност да се формира самосталан Југословенски совјет.⁸ Према једном податку до кога је дошла полиција у Југославији, Југословени у Аустроугарском совјету почели су се револтирати због премоћи Мађара у Совјету. Нешто се, међутим, могло предузети тек доласком Илије Милкића из Швајцарске, коме је, наводно помоћу Крсте Раковског, успело да се оформи посебан југословенски совјет. Том приликом нови совјет је од Аустроугарског совјета добио 200.000 златних рубаља.⁹ И поред противљења Аустроугарског совјета, Југословенска група РКП(б)

Slavonije IV, Slav. Brod 1966, 243). У вези са сукобом око дрва интервенисао је у корист архимандрита секретар Српског посланства Мита Димитријевић звани Оливер, који је иначе покушао да интригира на рачун југословенских комуниста у Москви. У народном комесаријату иностраних дела зато је морао да иступи Лазар Вукићевић (Успомене на Октобарску револуцију Лазара Вукићевића, 143—44).

⁵ О ч а к, *Интернационалисти*, 176, нап. 16: О ч а к, *Советы*, 47.

⁶ В. Н р а б а к, *Dolazak*, 267.

⁷ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 563; ЦПАИМЛ, 17-I-434. — Предлог је предат на разматрање изабраном комитету Групе. — У својим успоменама Димитрије Георгијевић је на следећи начин мотивисао образовање Југословенског совјета у Москви: „На истој линији равноправног учешћа припадника националних мањина у политичком и друштвеном животу нове пролетерске државе налази и одлука Лењина да нам се дозволи формирање југословенског совјета радничких и сељачких депутата. Касније ја сам био генерални секретар тог совјета. Овај совјет водио је првенствено бригу о смештају и концентрацији Југословена на територији СССР. Он је прикупљао добровољце за фронт, а касније је преузео на себе скоро све послове репатријације Југословена из Русије који су хтели да се врате у домовину.“ (АРПЈ, Аутобиографски спис Д. Георгијевић, „Четврт века у Бољшевичкој партији или 30 година у Русији“.)

⁸ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 567; ЦПАИМЛ, 17-I-434. — Том приликом прихваћен је предлог Илије Милкића да се преко руских новина упути позив Југословенима да се скупе у местима у којима живе и изаберу комитет, а тамо где их је мање од четворице да изаберу свог повереника, који би Групи у Москви (сн. 568). О ч а к, *Советы*, 47.

⁹ Хисторијски архив Загреба, нерегистрована група докумената о октобарској револуцији, окружница Председништва Земаљске хрватско-славонске владе Стр. пов. бр. 559/1921. — Помоћ у образовању Југословенског совјета указао је, наводно, и Свердлов (О ч а к, *Интернационалисти*, 184).

је предузела мере да се поменути Југословенски совјет не само осамостали него и призна од совјетских фактора.¹⁰

Седамнаестог марта коначно је решено да се образује совјет; план за ту акцију требало је да изради комисија од тројице чланова Групе.¹¹ Двадесетог марта, на конференцији Југословена који су живели у Москви, делегата са фронтова и агитатора формиран је Југословенски совјет радничких и сељачких депутата. Уз сагласност Народног комесаријата за спољне послове Совјет је преузео заштиту интереса Југословена који су живели у Русији и надлежност српског генералног конзулата.¹² Он је, природно, прихватио и агитацију међу Југословенима, црвеноармејцима и заробљеницима.

Норвешки конзулат, који је преузео заштиту интереса грађана Србије, тражио је да Југословенски совјет обавести о свом постојању југословенску владу.

Успостављање совјета говори, с једне стране, о политичкој зрелости Југословена и о томе да је идеја власти која је постојала у Русији њима постала блиска, а, с друге, да је совјетска власт сматрала да може да им поклони политичко поверење. Ускоро се у совјетској штампи појавило обавештење о образовању Југословенског совјета. Руководиоци овога Совјета истакли су (у листу *Жизнь национальностей*, 26. априла 1919) да су се Југословени у Русији почели уједињавати на новим начелима, који ће се ускоро налазити у основи и новообразоване Југославије, и да су се они при образовању Совјета мање руководили нуждом заштите интереса, јер Совјетска Русија заштићује интересе свих грађана без обзира на националност, а више жељом да се питања која се тичу Југословена у Русији усредсреде на једном месту, како би се лакше и скорије решавала.¹³

Југословенским совјетом руководило је председништво од пет чланова од којих су прва тројица представљала извршни комитет. За председника је изабран Илија Милкић (Србин), за секретара Антон Добник (Словенац), за деловођу Иван Олром (Хрват), те за чланове Драгутин Видњевић (Хрват) и Милан Глумац (Србин).¹⁴

¹⁰ О ч а к, *Интернационалисти*, 176.

¹¹ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 572; ЦПАИМЛ, 17-I-434 (И. Олром, И. Милкић, И. Вук). — О ч а к (*Интернационалисти*, 176; *Советы*, 47), погрешно бележи да је заседање било 18. март, а штампарска грешка се појавила код ознаке извора.

¹² АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—34, 75, 79—82; ЦПАИМЛ, 17-I-443; О ч а к, *Советы*, 47; О ч а к, *Интернационалисти*, 176—77. — Иницијатива да се затворе Српски конзулат и забрани рад српске војне мисије дошла је од стране Југословенске групе РКП (б) која се у вези с тим обратила Народног комесаријату за иностране послове (И. Д. О ч а к, *Революционари у војничким шињелима*, Рад, Београд, 31. VIII 1963, 5); акт о томе, послао је још 23. августа 1918, с потписом Д. Године и В. Чопића (АРПЈ, Учесници ВОСР, 106—419, 73—4; ЦПАИМЛ, 549—VI—5). Одлука о преузимању војне мисије донесена је на седници Комитета 12. септембра 1918, на којој је одобрено и реквирирање аутомобила српске мисије, што је спровео В. Марковић (Исто, XVI—33, 508 односно 17-I-434).

¹³ *Жизнь национальностей* (орган Народног комесаријата за питања националности) № 14, 20. IV 1919, 4; О ч а к, *Интернационалисти*, 177; О ч а к, *Советы*, 48). — И. Д. О ч а к је потпуно у праву кад пише да се формирање Југословенског совјета не може сматрати простом заменом буржоаске војне мисије другим органом, тј. једних руководилица другим, него да је реч о квалитетној, начелној измени која је омогућена идеолошком и класном прекретницом — октобарском револуцијом (*Интернационалисти*, 177—8, *Советы*, 48).

¹⁴ О ч а к, *Интернационалисти*, 178; *Советы*, 48—9. АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—40, 75 и 79; ЦПАИМЛ, 17-I-443.

Југословенски совјет радничких и сељачких депутата одмах је предузео извесне кораке у циљу заштите Југословена. Трећег априла тражио је од Комесаријата за иностране послове да се ослободе тамнице неки Бошковић, који је био лишен слободе 18. јула 1918. у Саратову, и три војника који су побегли из аустроугарског заробљеништва и 23. октобра 1918. били у Саратову ухапшени са својим официром те доведени у московску Бутирку.¹⁵ Нешто пре тога, Југословенска група РКП(б) обратила се Народном комесаријату иностраних дела РСФСР с молбом да се затвори војно предстваништво и конзулат Краљевине Србије, јер су се ове установе бавиле анти-совјетском делатношћу и нису одражавале интересе трудбеника тек створене државе.¹⁶

Трећег априла Југословенски совјет преузео је ингеренције Српског конзулата у Москви. То није учињено без отпора српских грађанских политичких представника и без извесне предисторије. Најпре је искрсао спор између Норвешког конзула у Москви, који је заступао интересе Српског посланства, и совјетске власти. У насталим условима Норвешки конзулат није могао више да обезбеђује заштиту српских грађана, због чега је Народни комесаријат иностраних дела предложио да се организује српски комитет, што су тада већ урадиле и све остале засебине грађана држава Антанте, и неутралних земаља које су желеле да одржавају везе са поменутиим Народним комесаријатом. После тога је то решење промењено, те је совјетска влада предала заштиту странаца у Русији Данском црвеном крсту. Само неколико дана касније (31. марта) и то је решење промењено и Народни комесаријат иностраних дела је, у вези са образовањем Југословенског совјета, наредио да Норвешки конзулат и Дански црвени крст предаду печат, архиву и имања Српског конзулата Југословенском совјету, а Дански црвени крст могао је и даље да брани интересе само оних иностраних народности које нису имале својих совјета у Русији.¹⁷

Од дана појаве Совјета у Српском конзулату Пашићев поузданик у Русији и стожер свих непролетерских југословенских друштава у Русији др Радослав Јовановић представљао је препреку испуњењу плана рада Југословенског совјета. Он се из све снаге трудио да спречи инсталацију Совјета, у сагласности са норвешким конзулом и председником Данског црвеног крста у Русији (дром Мартинијем). У тој намери он је предао акт Народном комесаријату иностраних дела против Југословенског совјета, служећи се недозвољеним изразима на рачун Совјета. Кад су (3. априла) чланови Југословенског совјета дошли у Норвешки конзулат да изврше примопредају ствари Конзулата, тамо се нашао Р. Јовановић, кога је председник Совјета

¹⁵ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI-33, 403; ЦПАИМЛ, 17-I-426.

¹⁶ И. Очак, *Революционари у војничким шињелима*, Рад 31. VIII 1963.

¹⁷ А-САНУ, инв. бр. 9850/12, протокол саслушавања дра Радослава Јовановића, извршеног 3. IV 1919. у згради Српског подворја у Москви (Сољанка, бр. 6) и изјава Ж. Бошњакковића „као лица обавештеног у свима стварима Конзулата“. — У својој представци И. М. Карахану од 30. марта, Р. Јовановић је писао да су 24. марта дошли у Норвешки конзулат И. Милкић, И. Вук, А. Добнич (!), И. Олром, М. Глумац и још један кога он (Јовановић) не зна, који су себе именовали Совјетом југословенских радника и војника, те су насилно узели државни печат Србије с циљем да отпразњају функцију Српског конзулата у Москви (А-САНУ, инв. бр. 9863/22). Касније, у писму једном Чеху (из Москве, 13. IX 1922) Јовановић је за догађаје од 31. III до 3. IV 1919. кривио Карахана, који као Кавказца, није могао да разуме однос Словена према Русији (А-САНУ, инв. бр. 9863/35).

Илија Милкић објавио привремено ухапшеним. Потом су прешли у Српско подворје, где је Јовановић саслушан.¹⁸

Записник о изјави Радослава Јовановића треба пренети дословно:

„То је факат, да он непоколебиво стоји на тачки гледишта да је све што је урадио Савет (= Југословенски совјет) крајње штетно по интересе наших народних маса које су досад заостале у Русији. Разлог таквог његовог гледишта је прост, јасан и природан и састоји се у овом: ни Русија, ни Пољска, ни Финска, нити и једна од неутралних и савезничких земаља неће пропустити преко својих територија наше грађане из Русије, без великих тешкоћа, а може бити неће их пропустити никако, са путним исправама, на којима не би било потписа званичних лица која су овде за то остала, потврђена Државним печатом. Напомиње, да је Норвешки конзул обавезан по дужности да саопшти нашој Влади о овом што се десило и наша Влада може с правом уништити снагу Државног печата и на тај начин, не својом кривицом створити ужасне тешкоће за повратак наших народних маса из Русије, што је очевидно штетно за све оне од нас који желе да се врате у Отаџбину. Ето то су разлози и основа због којих је он апсолутно убеђено радио све што је могао да спречи да се не догоди оно што се десило, тј. да се не затвори Српски Конзулат у Москви.

Што се тиче Норвешког Конзулата или, тачније речено, Посланства, он би њега сматрао и признавао законитим заштитником наших интереса у Русији само у том случају, да су Немци прошле године после одласка званичних представника из Петрограда, заузели руске области и то само на оној руској територији, коју би Немци заузели и држали под својом влашћу. Доцнији одлазак наших представника и њихових чиновника из Русије он је сматрао дезертерством, а оставше чиновнике фактичким представницима наших националних власти у Русији. Он је тражио од Комесаријата Спољних Послова, о чему постоје докази, да се Комесаријат односи званично и да признаје за наше представнике овде заостале чиновнике. Кад му у Комесаријату у томе нису изашли на сусрет и кад су затражили да се образује Комитет ради заштите наших саплеменика у Русији, он је пристао да буде председник овога Комитета само у том случају, ако Бошњакчић као заостали секретар овде, буде потпредседник и продужи издавање наших званичних путних исправа под својом одговорношћу, као и раније, а документи, који би били издавани од стране Комитета, имали би снагу само у Русији.

Функцију председника сматрао је за себе могућном и законитом само од онога момента, кад Комитет буде потврђен Комесаријатом Спољних Послова, а дотле природно, функција заштите наших интереса припадала је искључиво Конзулату.

Из свега напред реченог јасно је као дан, да је главни мотив зашто је он тако радио и зашто се данас последњи пут труди, да убеди Савет у правилност своје тачке гледишта, — да остави печате и званичне исправе лицима која су их држала досад, да затражи од Комесаријата Спољних Послова, да прими то к знању у интересу нашег света, који се враћа кући.

Ето због чега се, поред осталог, јуче обратио нарочитим писмом своје посланику другу Карахану, заменику Комесара Спољних Послова да би га уверио у правилност свога гледишта. Данас је он дошао у Конзулат дознавши да ће тамо доћи Савет, како би му саопштио садржину писма које је предао Карахану“ [...]

На захтев И. Милкића, Р. Јовановић је морао да објасни кад је и са којом сврхом дошао у Русију. Објаснио је код кога и колико средстава прима за своје издржавање. Говорио је и о својим одно-

¹⁸ А-САНУ, инв. бр. 9850/12, уводна реч на саслушању председника Југословенског совјета Илије Милкића. Саслушању су још присуствовали: секретар совјета А. Добник, управник послова совјета И. Олром и чланови Совјета Д. Видњевић и М. Глумац, председник и секретар Јужнословенске комунистичке групе Бранко Вауер и Иван Вук, Живојин Бошњакчић као секретар Српског конзулата те Станислав Винавер и А. Гераси као присутни грађани.

сима са совјетским функционерима и о излагању ових у сусрет његовим тражењима. На питање секретара Совјета да ли је радио против Југословенског совјета зато што је заштита Југословена из буржоаске установе прешла под институцију пролетерску у виду совјета, Јовановић је изјавио да се у својој активности против Југословенског совјета руководио искључиво практичним интересима Југословена који одлазе из Русије и да га промена система у даном случају апсолутно није интересовала. Додао је: „Лично жали, што се досад није нашло — то је његово искрено мишљење — неколико идејних комуниста међу Југословенима, који би у истом виду комунизма упознали наш народ са суштином бољшевизма, но само се по себи разуме, да он не дели принцип комунизма.“¹⁹

Југословенски совјет је политички зрело поступио што није желео да драматизује целу ствар, и да на Јовановићеве сметње одговори препесалијама. После саветовања чланови Југословенског совјета су закључили саслушање изјавом: „узимајући у обзир да су Савету потребни нови документи и изјаве Норвешког конзула и Председника

¹⁹ А-САНУ, инв. бр. 9850/12, изјава дра Р. Јовановића. — Много касније, кад се 11. I 1936. председнику Југословенске владе дру Милану Стојадновићу обратио једном подужом представком да би се регулисало његово враћање у службу Р. Јовановић је о овоме догађају написао следеће: „Главна је да је влада Савета (= совјета — Б. Х.) то урадила званично, преко својих опуномоћених полицијских органа, у пратњи чиновника комесаријата спољних послова, обманута од бољшевика наше народности из Москве, да је код нас пала монархија и образована република Савета (= совјета — Б. Х.). Како су наши бољшевици извршили мистификацију и обманули владу Савета познато ми је само уопштено. Главно је, да је званични календар руске комунистичке партије — то је у Русији исто што и државни календар — наштампао за март 1919. године, да је у Југославији пала монархија и образована влада савета а нас су насилно лишили слободе и вршења наших функција, мотивишући то тим да нас даље не признају за званичне представнике наше земље, пошто је код нас већ пала буржоаска влада, а на власт дошао југословенски пролетаријат, који хоће да има код владе савета свој сопствени пролетерски представнички апарат, као званичне представнике југословенске братске саветске републике. Узалуд су били сви моји покушаји да се та лудост не чини. Мене су одједном прогласили опасним агентом и шпијуном свих буржоаских влада наше планете и као таквог за веома опасног противника пролетерске револуције. Наравно, и сасвим се по себи разуме да је све то од почетка до краја блесава измишљотина склована искључиво за то да се спречи долазак нове репатриационе делегације, на смену мени и мојим друговима, и да се на тај начин омогући стварање нормалних односа између наше две државе и револуционарне Русије. Тај је атак учињен и нарочито зато што су остаци представничких организација Краљевине Србије били једини између свих савезничких представништава, отворено и стално, који су одржавали односе са владом Савета; осим тога то је учињено против мојих сарадника и нарочито против мене лично, јер се знало за мој сасвим конкретан морални утицај код свих великих руских револуционара, Н. Лењина (тако!) нарочито, и ако је свако знао да смо сви ми били прости представници нашег ослободилачког националног покрета и без икакве идејне везе са бољшевиизмом.“ (А-САНУ, бр. 9840/3, стр. 6—7.) У резимеу тог поглавља представке стајало је (стр. 12); „Из напред изложеног, потпуно је очевидно откуда поверење руских револуционара и руске саветске владе према мени и према последњим остацима званичног претставништва Краљевине Србије у Русији. Из истог је такође више него очигледно, да су бољшевички најамници наше народности свесно лагали саветску владу да сам ја шпијун међународног капитала и плаћени агент своје буржоаске владе, као и владе других капиталистичких држава. Истина је, дакле, сасвим обратно, наиме, да сам ја од самога почетка револуције учињено све што је било у мојој моћи да не допустим да дође до дефинитивног прекида односа између ослободилачке Србије и Русије која се кристалише — постепено из огњене „лаве револуције“.

О односима званичних совјетских чинилаца према Р. Јовановићу током 1918. године вид.: В. Нрабак, *Rad Pašicevog pouzdanika*, 127—157.

Данског црвеног крста, и узимајући у обзир, да гр. Јовановић не представља за Југословенски Савет никакву опасност ни принципијелно ни практички, он се може сматрати у заблуди и усамљеним човеком у његовим погледима, ради чега решава: гр. Јовановића пуштити на слободу с тим, да Москву не може напустити без решења Савета ради чега од њега може бити потребно узети часну реч. За извођење у дело ове резолуције гр. Јовановић мора дати часну реч, у противном случају Савет га не може ослободити.²⁰

Др Радослав Јовановић није се после тога умирио. Совјетском функционеру А. Н. Вознесенском учинио је усмени протест за оно што се догодило 3. априла, а потом је, 27. јула 1919, упутио један повећи меморандум самом Лењину, у коме је, поред осталог, критиковао совјетске власти за налог 31. марта 1919. Норвешком конзулату да ствари Српског конзулата преда Југословенском савету, тј. за формално затварање српских званичних установа у Москви. „Говорећи принципијелно — писао је Јовановић Лењину — међу Југословенима — Србима, Хрватима и Словенцима — из броја оних што знају шта раде, нема ниједног човека, независно од његових унутрашњих принципијелних погледа и убеђења односно устројства наше државе и нашега друштва, који би сматрао дозвољеним мешање било какве иностране државе у ствари постављања или признања за наше представнике таквих лица или такве групе које примају на себе такву дужност без везе и без одобрења наше земље, нашег народа и законито постојеће наше владе.“ За све што се радило на линији совјетско-југословенских односа после затварања Српског конзулата у Москви (31. марта 1919) Јовановић је у меморандуму Лењину учинио одговорном совјетску владу „пошто лица које је она признала у својству нашег представништва у Русији ни пред ким нису одговорна, јер она никога не представљају. О комунистима Југословенима, које лично није познавао пре 24 марта а о којима се погрдно изразио у своме писму А. Н. Карахану (од 30. марта 1919), лоше је писао и у меморандуму Лењину (денунцијанти, такозвани комунисти); наводио је нека мишљења људи из Југословенске револуционарне федерације и српског војног представника пуковника Б. Лонткијевића, да су комунисти Југословени „себичњаци, за које је социјализам и комунизам само параван за наивне и лаковерне Русе и за задовољавање својих грубих материјалних интереса, у име којих су они готови да служе било коме, нарочито ако се при том они не буду излагали физичкој опасности“. Јовановић је прихватио мишљења тих људи „да је све зло у нашим комунистима — дезертерима, који као да су буквално поставили себи у задатак да кваре односе међу нашим и руским државним и националним организацијама“. Због наведене несавесности „наших шпијуна провокатора — комуниста“ из Москве су отишли шеф Српске војне мисије и многи други интелегентни Југословени, чији би останак у Москви био од значаја да се не прекину бар они односи између Југославије и Совјетске Русије који су преко њихових особа ипак постојали.²¹

²⁰ Као нап. 17/II, изјава Југословенског савета. — Нешто касније (26. априла) др Р. Јовановић се обратио Југословенском савету с молбом да му се дозволи да пође у Петроград. Југословенска комунистичка група РКП (б) на свом заседању 5. маја дозволила му је не само путовање у Петроград него пуну слободу кретања по Русији, с тим да се за путовање у домовину мора обратити Југословенском савету (АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI-33, 579; ЦПАИМЛ. 17-5-434). Сутрадан, 6. маја, на потпис секретара А. Добника, издат је о томе докуменат Р. Јовановићу. Карактеристичан је назив савета: Југословенски савет радничких и сељачких депутата, центар — Москва (А-САНУ, инв. бр. 9850/13).

²¹ А-САНУ, инв. бр. 9845. — Овакав Јовановићев поступак, природно, није могао проћи без реакције Југословенског савета. Јовановић је позвао 7. августа 1919. да му се уручи Лењинов одговор, и том приликом је поново дошао у сукоб са члановима Савета, нарочито у вези с његовом тврдњом

Епизода са отпором Радослава Јовановића, ма како неуобичајена за тадашње совјетске прилике, била је самим тим усамљена и без утицаја на утврђивање надлежности Југословенског совјета. Испрва се само део заробљеника, без икаквог додира са Јовановићем и необавештен о његовим отпорима, односио с неповерењем према организацијама Југословенског совјета. Касније, кад је постала потпуно јасна његова политичка физиономија, Совјету су се почели обраћати сви они који су имали потребе да им се помогне.²²

Нешто зато (20. априла) да Београд обавести о свом постојању а нешто и зато што су за успешан рад Совјета, нарочито кад је реч о евакуацији бивших заробљеника, била потребна знатна финансијска средства, председништво Совјета упутило је телеграм влади у Београду. Обавештавајући је о свом образовању и о преузимању заштите свих Југословена у Русији, Совјет је напоменуо да није добио никакав новац од Српског конзулата у Москви, него да је совјетска влада, у складу са својим могућностима, настојала да олакша положај бивших заробљеника. Совјет се обратио краљевској влади са захтевом да му она што хитније упути 100.000 рубаља, како би Совјету било могуће да почне с евакуацијом Југословена. У самој Москви налазило се више хиљада Срба, Хрвата и Словенаца, од којих је већина желела да буде отправљена кућама.²³

Независно од тог телеграма, још новембра 1918. године, по одлуци Југословенске револуционарне федерације у којој је др Радослав Јовановић био *spiritus movens*, написан је меморандум српској влади, у коме се тражило да нова држава Срба, Хрвата и Словенаца сама прими на себе евакуацију Југословена из Русије, с тим да се тај посао не поверава онима од бивших српских званичних представника који су се било чиме компромитовали у Совјетској Русији.²⁴ Може се прихватити претпоставка да су Р. Јовановић и Федерација желели да такву евакуациону мисију супротставе деловању основаног Аустроугарског совјета у Москви. Крајем априла 1919. делегација је већ увелико била у Одеси, где је 29. априла упутила писмо канцеларији Српског генералног конзулата у Москви. У писму је стајало да је влада прихватила становиште Југословенске револуционарне федерације у питању евакуације југословенског елемента из Русије. Људи бившег Српског конзулата у Москви касно су примили писмо, те нису ништа могли предузети да се делегација повеже с надлежним чиниоцима у Москви. То је својим меморандумом Лењину (од 27. јула 1917) учинио тек Р. Јовановић, који је председника Савета народних комесара обавестио „о обиму, карактеру и суштини евакуације свега нашег елемента из Русије“, указујући на основне те-

у меморандуму Лењину да чланови Совјета не представљају никог осим самог себе. За неке предлоге које је Радослав Јовановић слао совјетским властима одговорено му је да они нису могли бити узети у обзир, пошто совјетска држава не може да преговара са приватним лицима, него само с представницима српског односно Југословенског совјета. Овакав прилаз проблемима Јовановић је оспоравао, позивајући се на промене које је донела социјалистичка револуција. У својој белешци о том разговору Р. Јовановић је приметио да би га ухапсили да нису убеђени да се његови ставови не могу олако одбацити (А-САНУ, инв бр. 9468/19).

²² О ч а к, *Советы*, 49—50.

²³ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI-34, 75 и 79; ЦПАИМЛ, 17-1-443; О ч а к, *Из историје учасћа*, 295; О ч а к, *Советы*, 51; О ч а к, *Интернационалисти*, 182—3, — Телеграм је поред Милкића, као председника, потписао и секретар; у вези с тим потписом настала је грешка, тако да је потписан Ф. Дробник уместо А. Добника. Ту грешку нису запазили ни Очак ни Б. Храбак (*Dolazak*, 262, нап. 14); Очак ју је исправио тек 1966 (*Интернационалисти*, 183, *Советы*, 51).

²⁴ В. Храбак, *Rad Pašićevog pouzdanika*, 156; Р. Јовановић, *Зашто сам и како био и остао у Русији од 1913. до 1923.* Београд 1925, 24; О ч а к, *Интернационалисти*, 188.

шкоће и говорећи о „примитивном начину евакуације од стране свих и позваних и непозваних у том послу“.²⁵

Не добивши никаквог одговора из Београда, али примивши писмо из Одесе, адресирано на канцеларију Српског генералног конзулата, у Москви, Југословенски совјет је, 10. маја, послао други телеграм у Београд. У њему је изложено да се Совјет обратио (9. маја) народном комесару иностраних дела РСФСР с молбом за помоћ и учешће у отпавци у Одесу Југословена, бивших заробљеника и грађана Србије, међу којима има и доста болесних и инвалида; саопштен је и одговор комесаријата о његовој спремности да се евакуација обави преко једног од јужних пристаништа, пошто се претходно саопшти број људи и време упућивања; телеграм је завршен закључком да совјетска влада не смета евакуацији Југословена, него да ова зависи „само од београдске владе и њених савезника“.²⁶ У другом телеграму се више није говорило о финансијским средствима (јер се претпостављало да новац поседује делегација у Одеси), него је основни разлог за упућивање телеграма било питање евакуације, које је иначе пребацивано више на политички терен, тј. на односе између совјетске владе и влада у Београду односно у савезничким метрополама.

Краљевска југословенска влада, осетивши политички нагласак, није дозволила да буде принуђена да се обраћа совјетској влади а још мање да, ступањем у контакт са Совјетом, њега као југословенско представништво у Русији призна. У том тренутку обе стране су више водиле рачуна о политичком аспекту ствари, тако да се ни совјетска влада односно Југословенски совјет нису трудили да у Одесу упућују ешелоне Југословена. Совјетска влада није имала ништа против делегације, те против ње ништа није ни предузимала. Југословенски совјет, видећи да га београдска влада не признаје, није ни сам хтео да се обраћа делегацији у Одесу, него је касније предложио да совјетска влада затражи од делегације да напусти совјетску територију. Ефекти рада делегације били су незнатни, јер је она послала у земљу само оне Југословене који су се задесили у Одеси.²⁷

Велики простор који је у Јовановићевом меморандуму Лењину посвећен питању евакуације изгледа да ипак није била само ствар Јовановићевих идеја, него да је његову иницијативу у знатнијој мери покренуло писмо које је упутила делегација за евакуацију из Одесе. То, разуме се, никако не значи да су делегација и југословенска влада стајале иза свега онога што је нашироко, професорски образлагао Радослав Јовановић. Изгледа да је делегација ипак била расположена да прикупи већи број повратника. „Пре свега — писао је Р. Јовановић — евакуација мора да обухвати сав наш елеменат у Русији, који добровољно зажели да се врати у домовину, тј. све Србе, Хрвате и Словенце без разлике њиховог политичког убеђења и њихове прошлости. Сав тај елеменат по извесним карактеристичним знацима може да буде подељен у неколико група: на војна лица која су узимала учешћа на страни црвеног или белог фронта; на бивше војнике аустроугарске армије који се сада издржавају делимично поштеним радом, делимично крађом и другим преступима којима прибегавају из нужде, у циљу самоодржања; на невелику групу политичких и културних радника, упућених од стране владе или који су већ раније, пре великог рата живели у Русији и додељени Посланству у циљу потпуно самосталне делатности узајамног упознавања наших народа, српског и руског, и на продубљавању основа њиховог савеза и солидарности; најзад на случајни елеменат: студенте из Србије и Црне Горе, а тако исто и друге грађане тих држава, који живе у

²⁵ А-САНУ. инв. бр. 9845.

²⁶ О ч а к, *Из историје учасћа*, 295; О ч а к, *Интернационалисти*, 183—4; о томе види: *Sovjetska revolucija 4-VI-1919*, 3.

²⁷ О ч а к, *Из историје учасћа*, 296—7; АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—34. 76, 79—82; ЦПАИМЛ, 17-1-443.

Русији, разних професија и положаја.“ Осетивши да је политичка оријентација значајна околност за совјетске власти да дозволе евакуацију, Р. Јовановић је сваку од пет поменутих група подробније анализирао. Није прећутао да је са становишта српске владе и учешће у борбама на страни большевика „страшан преступ против наше националне будућности и директне увреде наше националне части и савести“. Евакуација би обухватила и трупе на мурманској железници, о чијем се учешћу у страниј интервенцији Јовановић право као да ништа не зна.²⁸

Поред техничких питања Р. Јовановић се, на намерно невешто изабраном случају, морао осврнути и на суштину политичке стране предузете акције. „Ствар је — писао је он — у томе што, како саопштава наш представник евакуационе делегације из Одесе, председник Народних комесара Иностранних Дела Украјине Совјетске Републике, гр. Раковски захтева од наше делегације, а преко ње и од наше владе узајамност у ствари евакуације украјинских грађана из Македоније и других наших области [...] Сам факт обазривог односа с наше стране према свакој привременој или сталној влади у Русији, ниуколико не значи непризнавање тих влада, јер мандат дат од стране наше владе евакуацијској делегацији за вођење преговора са свим руским властима, доказују потпуно супротно.“ Јовановић је ствар желео тако да представи да се између Руса, Украјинаца и Белоруса са југословенске стране не прави разлика, и да Раковски, као бивши поборник балканске социјалистичке федерације, својим прецизирањем ствари може само да направи збрку.²⁹ Намерно се правило невешт пред једним тактичким потезом совјетске владе да се, по принципу реципроцитета, ако југословенска влада не жели сличну евакуацијску комисију за Русе бивше заробљенике на југословенској територији, искористи „локални елемент“, те да бар влада Украјине, где је радила југословенска евакуациона делегација, може користити принцип реципроцитета (ако се јавно не опорекне њено признавање) да упути аналогну делегацију, ако не у Београд, онда на периферију, на пример у Македонију као што је и Одеса периферија совјетске републике.

Према подацима југословенске полиције, Српско посланство у Петрограду затворио је Словенац Ловро Клеменчич; он је понео неке ствари а остало је запечатио печатом Аустроугарског совјета; скинуо је са зграде и српску заставу, те је уместо ње ставио црвену заставу са српом и чекићем.³⁰ Није било поштеђено ни представништво (вицеконзулат) у Тамбову, где су извршени пљачка и паљевина вина хартија.³¹ У унутрашњости Русије, нарочито у Поволожју, где су агитовали српски официри, емисари Српске војне мисије за ступање Југословена добровољаца и заробљеника у „беле“ пукове, изгледа да су још пре акције око затварања српских дипломатских представништава хапшени поменути официри. У Царицину (данас: Волгоград), на пример, лишавање слободе неких од тих официра наредио је командант гарнизона Банаћанин Светислав Димитријевић.³²

Када су се прилике у Подунављу и на Балкану, међутим, промениле, — 1921. године совјетске власти су мимо Југословенског совјета у Москви настојале да успоставе додире са представницима ју-

²⁸ А-САНУ, инв. бр. 9845.

²⁹ Исто. — О постављању питања слања украјинске делегације у Југославију вид.: И. О ч а к, Југославјанские „возвращенцы“ из России, сборник *Участие трудящихся, зарубежных стран в октябрьской революции*, Москва 1967, 255.

³⁰ Министарство унутрашњих дела Краљевине СХС, Одељење државне заштите, I списак, Београд јула 1921, 98—99.

³¹ А-САНУ, бр. 9840/3 елаборат дра Радослава Јовановића дру Милану Стојадиновићу од 11. I 1936, стр. 21.

³² Дивна Албуљ, *Грађа за историју радничког покрета и КПЈ у Војводини 1918—1929*, Сремски Карловци 1966, 104.

гословенских краљевских власти. То су користили појединци који су ступали у контакт са совјетском владом тобоже као представници Краљевине СХС. Такав је на Кавказу био архитекта Љубомир М. Михаиловић, преко кога су бољшевици настојали да успоставе трговинске односе са југословенском владом.³³ У то време совјетске власти су признавале право дипломатском особљу Норвешке да заступају југословенске поданике и да се на суду ангажују за њихово ослобађање.³⁴

3. Образовање југословенских совјета у Одеси и Кијеву

За разлику од аустроугарских совјета који су се после Москве појавили у Петрограду, Кијеву и неким другим већим средиштима бившег Руског Царства, други совјет Југословена образован је на самој периферији, у Одеси. Главни разлог овој појави не треба толико тражити у томе што је Одеса била погодна лука за транспорт у јужном правцу (пошто то још више вреди за суседне Румуне, који у то време нису имали свој совјет у поменутом граду; уосталом, крајем априла 1919. у месту је било много мање репатрираца него на прелазу из 1918. у 1919. годину и током 1920. и 1921. године) и што је од краја 1915. године Одеса била центар окупљања Југословена који су ослобођени заробљеничког логора (јер то готово исто толико важи, опет, и за Румуне), — него у чињеници да се концем априла у граду сместила евакуациона делегација монархистичке и контрареволуционарне југословенске владе. Чињеница је да су се у Одеси Југословени дуже задржавали, чекајући бродове и возове за транспорт, и да је ту околност требало искористити за политички рад међу повратницима. Ипак, слична је ситуација у погледу чак дуготрајније концентрације Југословена постојала у низу градова у Поволожју (Казань, Самара, Царицин), Сибиру (Краснојарск, Омск) и средњој Азији (Ташкент), па ипак до оснивања совјета у тим средиштима није дошло у пролеће 1919. године. Упоређења постају нарочито инструктивна кад се узму два украјинска центра, Кијев и Одеса.

Почетком 1919. године у Кијеву се такође затекло много Југословена. Југословенска емиграција у Украјини, окупљена још раније око представника лондонског Југословенског одбора у Одеси и имајући потом југословенске непролетерске организације и у Кијеву, решила је да обнови своју делатност у главном граду Украјине. Двадесет шестог фебруара био је предан совјетској влади у Кијеву на потврду Устав Кијевског југословенског комитета. Тај комитет ставио је себи у задатак да преузме на себе представљање Југословена и да, у контакту с кијевском владом, овима буде у свему при руци у уживању великодушног гостопримства. Касније је била потврђена та мисао о представљању. Југословенски комитет, или, тачније, његов президиум настојао је да се потврди као „културно-политичка организација, још неакредитована код владе Русије (Украјине), која до коначног регулисања међународних односа уза сагласност владе Русије (Украјине) води послове Југословена, како културног тако и политичког карактера“. Председник Комитета у политичком погледу привремено би обављао дужност конзула, што би довело до тога да Комитет фигурира као дипломатско представништво Србије (односно Југославије). На тај начин, политичко руководство требало је узети из руку комуниста и противставити се евентуалним пролетерским организацијама Југословена у Кијеву и Украјини. Најзад је руководство комитета (28. марта) дало изјаву Савету народних комесара и Комесаријату иностраних дела да они назначе привременог председника комитета који би испуњавао дужности конзула и бринуо се

³³ Као нап. 30.

³⁴ Д. А л б у љ, *Грађа*, 276—77.

о личној и имовној безбедности Срба, Црногораца и Словенаца у Украјини. Имајући у виду антисовјетску делатност Комитета, још 3. априла на скупштини кијевских Југословена организован је Совјет за Украјину, али он стварно није почео да дејствује, јер су 22. априла Југословенска група РКП(б) и Југословенски совјет у Москви расправљали о изјави из Кијева да се тражи образовање Југословенског совјета који би заменио Српско-словенски комитет, организован у Кијеву без учешћа комуниста 6. марта. Ову представку вероватно је изазвало телеграфско саопштење Комесаријата иностраних дела од 19. априла о томе да је у Москви организован Југословенски совјет радничких и сељачких депутата, који је узео у своје руке послове Српског конзулата. У истом смислу, на заседању Југословенске партијске групе у Кијеву 24. априла запажено је да разни инострани конзулати у Украјини пружају помоћ само буржоаским елементима југословенских народности. У прихваћеној резолуцији били су означени следећи задаци за Југословенски совјет у Украјини: 1) узети у своје руке заштиту грађана југословенског порекла; 2) у граду Одеси основати свој центар; 3) добити потврду Југословенског совјета од стране украјинске владе; 4) преузети, уз помоћ украјинских власти, сву имовину, коју је југословенска буржоазија награбила од пролетаријата; 5) провести регистрацију свих лица југословенског порекла која живе на подручју Совјетске Украјине.¹

Дакле, и поред више него ровите политичке ситуације у редовима кијевских Југословена, центар совјета требало је установити у Одеси, одакле нису стизале сличне вести, али где се 24. априла већ могло знати да евакуациона делегација већ увелико ради у Одеси. Занимљиво је да се у телеграму Ивана Вука, упућеног на партијски рад у Кијев, који је 22. априла прочитан и продискутован на заседању Југословенског совјета и комитета Јужнословенске групе РКП(б) још ништа не говори да би совјет који се тражи био не у Кијеву него у Одеси, можда зато што се у Кијеву пре 22. априла још ништа поузданије није знало о доласку евакуационе делегације у Одесу.²

Иако је одлука о оснивању југословенског совјета за Украјину са центром у Одеси донесена на конференцији чланова Југословенске партијске групе у Кијеву 23. априла, Совјет у Одеси почео је да ради тек почетком маја, кад је евакуациона делегација већ увелико развила делатност. На конференцији 23. априла за председника Југословенског совјета изабран је Никола Хлавати звани Ирић. Он је још истога дана однео резолуцију о формирању Совјета Крсти Раковском, да одлуку потврди Украјински савет народних комесара. Савет комесара се радио-везом обавестио код народног комесара иностраних дела у Москви Чичерина о постојању Југословенског совјета у Русији. Пошто је добијен потврдни одговор, Раковски се сагласио да се у Одеси образује Југословенски совјет као центар за целу Украјину. Одмах затим Ирић је упућен у Одесу, где је стигао 3. маја и не губећи времена представио се свим месним совјетским властима. Два дана касније, заједно с опуномоћеником Народног комесаријата иностраних дела Ревзиним, у извршном комитету је показао своја документа. Ту нису хтели да му издају потврду да одмах преузме све

¹ Очак, *Интернационалистки*, 185—7; Очак, *Советы*, 51—2; Очак, *Югославянские интернационалистки на Украине (1917—1918 гг.)*, сборник *Участие трудящихся зарубежных стран в великой октябрьской социалистической революции и защите ее завоеваний*, Москва, 81—82. — Не може се, као што то Очак чини, говорити о српској буржоаској емиграцији у Украјини која је пре октобарске револуције била окупљена у неком југословенском комитету, као филијали лондонског Југословенског одбора.

² АРПЈ, XVI-33, 577; ЦПАИМЛ, 17-1-434. — Кијевски савет народних комесара желео је да пита за мишљење Москву у вези са формирањем захтеваног југословенског совјета у Кијеву. Кијевска југословенска партијска група тражила је од Групе у Москви да у Кијев делегира Јураковића и М. Глумца.

послове Српског конзулата, него су на Ирићев захтев одески извршни комитет и одељење иностраних дела тог комитета одредили Ирићу једног представника одељења иностраних дела месног извршног комитета с којим је пошао у зграду Краљевског конзулата СХС. На своју личну одговорност, а не дирајући у ствари (да би могао да се настави рад!) Ирић је само печатом Југословенског совјета запечатити улаз у зграду. Истога дана српски конзул Вељковић уложио је писани протест, захтевајући да протест одмах буде послат у Кијев; то је месно одељење иностраних послова учинило. Сутрадан (6. маја) састала се једна мешовита комисија која је образована да отпечати улаз у Конзулат; у њој су се налазили сви страни конзули, Ирић и представник Одеске Чеке. Дан касније (7. маја) мешовита комисија је отпечатила Конзулат, а 8. маја локална Чека узела је све ствари које подлежу одузимању, уз реверс конзулу, а стамбена комисија (!) је издала писмени налог Југословенском совјету о праву реквизиције целе зграде Конзулата. Примопредаја зграде је одмах извршена.³

Акција преузимања Српског конзулата у Одеси детаљно је описана да би се запазили сви посебни акценти, који сведоче не само о деликатности тадашњих градских совјетских власти него још више о томе да су те власти биле свесне да раде један политички крајње неуобичајен и опасан посао. Због тога су и настојали да добију у времену, док Кијев још једном не реагује поводом докумената које је раније издао. Правно је ствар тако изведена да се могло сматрати да није укинут Конзулат, него је једино његова зграда реквирирана, а документа Конзулата примила је на чување она иста Чека која је, као и другде, врло ревносно гонила и најмањи покрет противреволуционарних елемената. Такав поступак при успостављању Југословенског совјета говорио би о томе да се сматрало да је нова уставна (неуобичајена ни код које народности у месту, иако је било заробљеника-репатрираца свих могућих националности) представља изузетну политичку институцију за ликвидирање Конзулата а тиме и постојећих односа са једном страном државом а не економско и агитационо-васпитно збрињавање повратника.

Још 5. маја одржан је ванредни састанак свих југословенских комуниста који су се налазили у Одеси, где је Југословенска комунистичка група већ пре тога постојала. На састанку је изабрано председништво месног Југословенског совјета, у које су ушли: Н. Ирић, као председник, Иван Бркић, као секретар, и Ђура Пушић, као члан. Совјет је у локалним новинама обзнанио своје постојање тек 9. маја. Истога дана, међутим, примљен је из Кијева телеграм да је рад Српског конзулата продужен још 14 дана, тако да је Совјет био принуђен да ништа не предузима још две недеље, што се тешко одразило на чланове Совјета. Совјет је добио и наређење да изађе из реквириране зграде и да врати кључеве Конзулата, јер је то тражио политички моменат. Српски конзул, међутим, није хтео да се користи овим привременим повлачењем совјетских власти, него је на француском миноносцу отпловио у Цариград. Како је југословенски пролетаријат на тај начин остао без икакве заштите, Југословенски совјет је почео свој рад и пре поменутог истека од 14 дана. Четрнаестог дана добијен је извештај да је Југословенима дозвољена возња „на родину“, те су Ирић и Бркић делили новчану помоћ југословенским

³ АРПЈ, XVI-33-267; ЦПАИМЈЛ, 17-I-422, извештај Југословенског совјета радничких и сељачких депутата у Украјини, у Одеси 14. VI 1919. — Очак није анализирао држање совјетске власти у Одеси, кад је могао написати да је у Одеси „сербская миссия была просто захвачена югославянским представником Срба, Черногораца, Бугара и других нација интернационалиста било је и до тада у Одеском Совјету радничких депутата (Ю. Гамрецкий, *Советы Украины — защитники интересов военнопленных, Учасие трудящихся зарубежных стран в октябрьской революции* (сборник статей), Москва 1967, 127).

репатрирцима и одржали митинг. После њега расположење људи се поправило, те су пошли са сазнањем да се совјетска власт о њима бринула и штитила их.⁴

Евакуациона делегација из Београда приспела је у Одеси још пре доласка органа совјетских власти (5. априла).⁵ Према тврђењу Николе Груловића, комисија од три члана (са Миланом Банићем и дром Миливојем Јамбришакком) образована је после извештаја који су он и Лазар Вукићевић поднели председнику југословенске владе Стојану Протићу о Југословенима у Русији који чекају евакуацију.⁶ Југословенски совјет је најпре с њом постигао споразум, сагласно коме би све послове око евакуације водио Совјет док из Београда не дође одговор краљевске владе на питање делегације, постављено радио-везом, да ли краљевска влада дозвољава да једна украјинска делегација с истим задатком дође на територију Државе СХС.⁷

Треба напоменути да је до наредбе југословенског министра војног 20. марта 1919, а на основу његових наредба о заробљеницима Русима од 12. фебруара 1919, радила на територији Државе СХС некаква украјинска санитарна мисија. Чланови те мисије украјинске контрареволуционарне владе (др Владимир Вербенец, санит. поручник др Дмитриј Горбечко, санит. потпоручник Владимир Хаљковски) приспели су у Београд 12. фебруара. Циљ мисије је био да међу заробљеницима и депортирцима Украјинцима пронађе, издвоји и транспортује у домовину оне из крајева: источне Галиције, северне Буковине, северне Угарске, из губерније волинске, кијевске, јекатеринославске, херсонске, тавријске, полтавске, черниговске, харковске и из украјинских делова губернија бесарабске, курске, гродненске. Члановима те мисије било је дозвољено да обилазе заробљеничке логоре и да пронађене и депортирце шаљу у Будимпешту, одакле су упућивани даље.⁸

До средине маја, док Совјет ефективно није преузео и питање евакуације, рад евакуационе делегације, према мишљењу Совјета, био је раван нули. Упркос свим пуномоћствима своје владе и савез-

⁴ АРПЈ, XVI-33, 267-8; ЦПАИМЛ, 17-1-422; Очајк, *Из историји участия*, 295; Очајк, *Советы*, 52. — Није јасно зашто Очајк, који је донео биографије чланова одеског Југословенског совјета и зна како се звао Хлавати, уз његов надимак Ирић ставља С., ваљда као ознаку и за дружчије лично име Хлаватог као активисте у Совјетској Русији (*Интернационалисты*, 187). За Бркића је југословенска полиција тврдила да је покушао да се побију чланови евакуационе мисије (Као нап. 30/II, стр. 16).

⁵ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI-33, 279; ЦПАИМЛ, 17-1-422, извештај Југословенског совјета у Одеси Народном комесаријату иностраних дела УССР (без датума: — јун или мај 1919.). — Савезничке власти напустиле су Одесу 5. априла: Архив Војноисторијског института ЈНА (у даљем тексту: А-ВИИ), поп. III, кут. 27, бр. 2). — Очајк, (*Интернационалисты*, 188) погрешно наводи да је делегација послана у Русију „средином 1919. г.“. Лишена је сваког основа и његова тврдња да се совјетска влада сагласила да је прими (*Советы*, 52), јер је делегација дошла у Одесу по споразум са Дењикином. На закључак о доласку делегације у време после стварања одеског Југословенског совјета Очајк је свакако завела стилизација извештаја о активности Југословенског совјета сверуској конференцији југословенских комуниста (АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI-34, 76 и 80; ЦПАИМЛ, 17-1-443).

⁶ Архив Института за историју радничког покрета Србије, бр. 13008, стенографисано сећање Николе Груловића под називом „Неки подаци о развоју покрета у Србији и Војводини (1910—1923). — У ствари, Министарски савет Краљевине СХС на својој седници 9. II 1919. донео је одлуку да се сви грађани са територије Краљевине СХС који се налазе у Русији евакуишу из Русије старањем и под контролом државе (*Радничке новине* 12. III 1919).

⁷ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI-33, 208; ЦПАИМЛ, 17. I 422; Очајк, *Советы*, 53; Очајк, *Интернационалисты*, 189.

⁸ А-ВИИ, III-26, бр. 3, лист 156; III а-52-II, бр. 8.

ника, она није отпустила у домовину ниједан транспорт, те јој је Совјет одмах предао листу питања на која је требало да одговори о свом раду. Како делегација до тог времена, према просуђивању Совјета, није била кадра да обавља своје задатке, Совјет је стекао утисак да је делегација приспела у Украјину не због тога да би се бавила евакуацијом, него само зато да би своју буржоаску владу и њене савезнике обавештавала о стању и приликама у совјетској републици. Због тога је одески Југословенски совјет и дао, средином 1919. године, предлог Народном комесаријату иностраних дела УРСС да се евакуациона делегација уклони са територије Совјетске Украјине.⁹

Делегација, међутим, била је прилично активна у вођењу анти-совјетске пропаганде, те се у првом реду трудила да постигне то да Југословени одустану од службе у Црвеној армији. У исто време делегација се није либила да утиче на бивше заробљенике да се јављају у армију савезника-интервената. О члановима те делегације писали су бивши заробљеници Југословени у листу *Жизнь национальностей* (27. априла 1919) да су радили као представници буржоасије и да нису бирали средства да обману људе и да их пошаљу белогардејцима. Уколико се бавила питањима евакуације, то се односило углавном на официре, чиновнике и представнике југословенске буржоасије. Због таквог рада совјетска влада се сложила с предлогом Југословенског совјета да делегација напусти совјетску територију.¹⁰

Пошто је Југословенски совјет нашао зграду за рад, почео је да одобрава визе за пасоше, и да издаје разна уверења, а потом је извршио пререгистрацију свих Југословена који су се налазили у Одеси. Средином јуна у Одеси је било око 200 Југословена, који су се налазили на евакуационом пункту (Херсонеска улица, бр. 26) и који су сви желели да пођу кућама. Совјет их је снабдео новцем, дао им могућност да посећују позориште и биоскопе и уз помоћ Југословенске комунистичке групе водио је међу њима агитацију. Благодарећи тој агитацији, 80 Југословена је ступило у интернационалну Црвену армију. Совјет је новчана средства примио од кијевског Аустро-

⁹ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI-33, 279; ЦПАИМЛ, 17-I-422; О чак, *Советы*, 92. — Овај извештај одеског Југословенског совјета није био довољно објективан, јер је транспорт који је делегација организовала чекао дозволу совјетских власти да крене из Одесе. — Према једном другом, каснијем извештају чланова Југословенског совјета (октобар 1920), чланови делегације на челу са Божићем и Коломбатовићем бринули су се једино о свом слободном кретању по Одеси и о заштити својих личности и свога имања. Божић је тражио да Комисија изводи евакуацију по свом нахођењу, што је практично значило да евакуише официре, чиновнике и уопште представнике буржоасије, док је Југословенски совјет захтевао да се прво отпављају пролетерске масе (АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI-34, 76 и 80; ЦПАИМЛ, 17-I-443). Лични састав делегације и њена спремност да што активније и непристрасније ради на евакуацији Југословена заиста нису били на иоле завидној висини. Неки чланови делегације, као др Ђуро Колумбатовић, схватили су свој одлазак у Одеси искључиво као уносно тренутно запослење и почетак дипломатске каријере. Чак је и некадашњи кооптирани члан лондонског Југословенског одбора у Одеси др Миливој Јамбришак 11. фебруара 1919. поручио дру Анти Трумбићу да моли да му повери мисију за Одесу; према Јамбришаким информацијама, у Одеси су се дотада догађале „разне неподопштине са југословенске стране, пак би он тамо могао бити од велике користи“ (Н. Matković, *Iz političke korespondencije 1919/20. godine, Historijski pregled* br. 2/1962, 138).

¹⁰ О чак, *Интернационалсти*, 188—9; О чак, *Советы* 52—3 — Одески Југословенски совјет био је у вези с питањем о евакуационој делегацији у контакту и са Југословенским совјетом у Москви, примивши од њега телеграме и пославши свој извештај. Одески Совјет тражио је од московског Совјета да одмах упути на расположење Совјета Матију Павића, комунистичку литературу на руском језику и неке књиге Ивана Бркића (АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI-33, 406; ЦПАИМЛ, 17-I-426).

угарског совјета (20.000 рубаља) и од одеске Комисије за заробљенике и избеглице (10,000), а за даљи рад тражио је 100.000 рубаља из Москве, јер од локалних совјетских власти није могао ништа добити. Одески југословенски совјет је предложио московском Југословенском совјету да се, у сагласности са Аустроугарским совјетом у Русији, предузму мере да се у интересу грађана држава које су образоване из бивше Аустро-Угарске ликвидира и подели сва имовина бивше Аустро-Угарске.¹¹

Односи одеског Југословенског совјета са украјинским властима, како локалним тако и централним, у Кијеву, нису били срдачни и пожељни. Приспели су и опуномоћеници Народног комесаријата иностраних и Народног комесаријата унутрашњих дела УССР који су иступили против и самог постојања Југословенског совјета а тражили су да убудуће постоји само Аустроугарски совјет. У вези с тим 12. јуна је сазвано ванредно заседање Југословенске комунистичке групе и Југословенског совјета на коме су присуствовали и Балабанова и Француз Садул (Sadoul); на њему је, после дугих дискусија, решено да се питање активности Југословенског совјета одложи до коначног решења у Кијеву, у присуству Крсте Раковског, Илије Милкића и представника Југословенског совјета у Украјини (тј. из Одесе); до тог времена би Југословенски совјет у Одеси наставио рад као до тада. Док су пред месним властима и на поменутом партијском заседању Југословени успели да докажу неопходност постојања свог Совјета, Бугарима са Џоровим то није успело, али је остало да се и о постојећим и новим совјетима коначно реши у Кијеву. И у Савету народних комесара Украјине и посебно у Одеси постојао је курс који је полазио од становишта да слични совјети не би требало да постоје, да се не би понављале злоупотребе и да се не би расипале снаге партијских радника, тако да би национални совјети постојали само као пододсеци при Народног комесаријату иностраних дела. Одески Југословенски совјет тражио је подршку Југословенског совјета у Москви пред УССР, како би могао да настави рад. До коначног решења питања о националним совјетима уопште, одески Југословенски совјет, као по жељи Крсте Раковског централни Југословенски совјет за Украјину, назначио је Филипа Кумбатовића за свога опуномоћеника у Кијеву, где је требало оснивати филијалу одеског Совјета.¹²

У Одеси је поред Југословенског совјета функционисао и Аустроугарски совјет. Један совјетски историчар наводи да је у Одеси деловао и Бугарски совјет.¹³ Према једном другом мишљењу, Југословени су у време совјетске власти у том граду, од априла до августа 1919. године, издавали свој лист, као орган Југословенског совјета и локалне југословенске комунистичке групе.¹⁴

Југословенски совјет у Одеси прекинуо је рад 22. августа 1919, кад су белогардејске и француске трупе освојиле Одесу и уништиле месне совјетске организације. Дан касније, 23. августа, ликвидирана је и Југословенска комунистичка група, чији су чланови делом побегли у иностранство а делимично пребегли бољшевицима. Председ-

¹¹ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI-33, 269; ЦПАИМЛ, 17-1-422; XVI-33, 279, односно 17-1-422.

¹² АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI-33, 269-70; ЦПАИМЛ, 17-1-422. — Према међусобном договору југословенских комуниста у Одеси и Балабанове односно Садула, Балабанова и Садул су о делатности одеског Југословенског совјета послали телеграм у Кијев и Москву (Исто).

¹³ А. И. Гулја, *Интернационалне формировања на југу Украјине в 1917—1919 гг.*, сборник *Участие*, 71.

¹⁴ А. Д. Вачинский—В. А. Загоруйко—М. Е. Раковский, *Источники изучения интернационалистского движения на юге Украины (1917—1920 гг.)*, сборник *Участие*, 87—88.

ник Совјета Ирић био је убијен¹⁵, а Ђ. Пушић и неки други били су ухапшени, али им је успело да побегну из затвора. Политички радници око одеског Југословенског совјета септембра 1919. укључили су се у рад московског Југословенског совјета.¹⁶ После изгона контра-револуционара и интервената, у пролеће 1920, обновљена је у Одеси Југословенска комунистичка секција, док се ранији Југословенски совјет више није поново оснивао.

Месеца јуна 1919. московски Југословенски совјет и Југословенска комунистичка група РКП (б) били су преведени у Кијев, а у Москви је остала само филијала Совјета (са М. Павићем и И. Олромом). Та мера је предузета и према комунистичким групама и совјетима других националности, на иницијативу ЦКРКП (б) и Комунистичке интернационале да би се тежиште рада пребацило у Украјину, где се све више сакупљала већина заробљеника који су се враћали у домовину. Југословенски совјет у Кијеву није био дугога века, јер су дењикинске трупе августа 1919. заузеле и Кијев. Југословенски совјет је поново враћен у Москву, где је образован Југословенски централни совјет радничких и сељачких депутата. У његов састав су ушли И. Милкић, Д. Садура и М. Павић.¹⁷

4. Однос комуниста Југословена и Југословенског совјета према Аустроугарском совјету

Сарадња комуниста Југословена у Совјетској Русији са чиниоцима који су 5. новембра 1918. образовали Аустроугарски совјет почела је пре него што је образован Југословенски совјет. Та се сарадња огледа већ у начину стварања Аустроугарског совјета: наместо аустроугарског амбасадора и конзула, односно шефа војне мисије Аустроугарске у Москви образовано је политичко тело, у чије су представништво ушли представници комунистичких група нација које су образовале своје самосталне државе на територији Хабсбуршког царства. У унутрашњости Совјетске Русије и Украјине тај су посао обавиле комунистичке организације странаца или понегде и ослобођени заробљеници, и то тако да су неки виђенији чланови РКП(б) изабрани и намештени као комесари, с тим да су за свој рад били одговорни

¹⁵ О убиству Ирића југословенска полиција је располагала детаљним подацима. О томе је у окружници Председништва Земаљске хрватско-славонске владе Стр. пов. бр. 559/1921. речено следеће: „Југословенски новосновани Совјет уредио је свој агитациони курс у Кијеву и одељење за пропаганду у Одеси, коме су ставили на чело фанатика Ирића, којег су доласком Деникинових добровољаца убили чланови Југословенске делегације за повратак ратних заробљеника под водством Коломбатовића и Банића а сам чин извршио је Лука Маријан, сада трговац на Цетињу и неки Трукуља, проваливши у просторије, пошто су се налазили у истој кући где је (била) делегација са Клеменчићем и Јурковићем.“ (Као нап. 9/II).

¹⁶ О ч а к, *Интернационалисти*, 189—90; О ч а к, *Советы*, 53; АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 616; ЦПАИМЛ, 17—I—434. — За време сверуске конференције комуниста Југословена у Москви, 12. октобра 1920, Ђура Пушић је изложио о томе што је преживео у време уништења Југословенског совјета у Одеси од стране дењикинских банди (АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 976; ЦПАИМЛ, 17—I—443).

¹⁷ О ч а к, *Интернационалисти*, 190; О ч а к, *Советы*, 53; АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—34, 76; ЦПАИМЛ, 17—I—443. — Неки микрофилмови који су накнадно стигли из Москве, после слагања овог рада, нису могли бити искоришћени у тексту; о раду совјета у Кијеву у лето 1919. има докумената у групи: АРПЈ, Учесници ВОСР, CXLI-529; ЦПАИМЛ, 549-1-20.

пред целом организацијом.¹ Кад је организација изграђена, локалне организације сматране су за огранке или филијале московског Аустроугарског совјета, који је, са своје стране, основао неке локалне совјете по унутрашњости Русије. Учесће Југословена у раду провинцијских аустроугарских совјета било је видљивије у Самари (данас: Кујбишев), најсамосталнијем локалном Аустроугарском совјету, где је велику активност показивао Југословен Јосимиовић.² Један од разлога за заједничко иступање комуниста свих народности бивше Дунавске монархије налазило се у томе што је ранија Аустроугарска мисија, која је приспела у Москву после закључења Брест-литовског мира, располагала значајном резервом одела и обуће и једном овећом свотом новца, што је требало заједнички трошити. Уосталом, постојали су и заједнички проблеми око евакуације, политичког представљања итд.

Та координација постала је нешто живља после Првог конгреса иностраних совјета (у Москви, 10. фебруара 1919).³ Ипак, и после тога, сви важнији проблеми нису решавани у билатералним односима између националних група и Аустроугарског совјета, него преко Федерације иностраних комунистичких група РКП(б). Треба одмах рећи да, изузев Југословенског совјета, совјети према националностима нису у то време ни постојали. Послови су се за све националности обављали заједнички преко Аустроугарског совјета; при евакуацији заробљеника, на пример, националне групе су се бринуле само о томе да се заробљеници снабду литературом на „националним“ језицима.⁴

Прва пукотина у таквим односима настала је управо са захтевом комуниста Југословена да се образује Југословенски совјет. За разлику од осталих народа који су улазили у склоп Аустро-Угарске, Југословени и Румуни су имали и пре 1914. године независне државе које су биле дипломатски представљене у Русији. Док су односи Совјетске Русије прекинути са Румунијом још концем 1917. године, српска дипломатска представништва постојала су у Совјетској Русији. У ликвидирању тих представништава и у преузимању политичког представљања и заштите не само аустроугарских него и свих осталих Југословена налазио се прави разлог за постављање Југословенског совје-

¹ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 304; ЦПАИМЛ, 17—I—422; О ч а к, *Советы*, 46—7. — У местима у којима су аустроугарски совјети образовали нешто касније, тј. кад су у односним местима већ постојале комунистичке групе појединим нација бивше Хабсбуршке монархије, представници тих група приступили су стварању аустроугарских совјета и учествовали у њиховом раду. Такав је, на пример, случај био у Кијеву, где су аустроугарски совјет 16. марта 1919. заједнички образовали представници немачке, мађарске, чехословачке, југословенске и румунске групе КП (б) Украјине (И. М. Кулінич — М. М. Кошик, *Револуційна діяльність німецької комуністичної групи „Спартак“ на Україні (1918—1919 гг.)*, Кијв 1959, 96). О ч а к *Советы*, 46) говори да је аустроугарски совјет у Кијеву образован 22. марта 1919.

² Ю. Н. Щербак о в, *Братство скрепленное кровью*, Кујбишев 1961, 57. — Главне филијале налазиле су се у Саратову, Самари, Астрахању, Тамбову и Курску (АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 569; ЦПАИМЛ, 17—I—422). О самарском аустроугарском совјету вид. у извештају московског Аустроугарског совјета конференцији иностраних комуниста у Москви 3—4. марта 1919 (АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI33, 657—59; ЦПАИМЛ, 17—IX—3).

³ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 305; ЦПАИМЛ, 17—I—422. — О ч а к (*Советы*, 46—7) пише да је први конгрес аустроугарских совјета одржан 12. јануара 1919. године.

⁴ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 415; ЦПАИМЛ, 17—I—426; XVI—33, 347 односно 17—I—422, извештај Југословенске комунистичке групе за јануар 1919.

та.⁵ Фебруара 1919. године Аустроугарски совјет није дао сагласност да се организује самосталан совјет Југословена. То, међутим, није омело Југословенску групу РКП(б) да настави са припремама за стварање самосталног Југословенског совјета. Представник групе у Аустроугарском совјету Иван Олром предложио је комитету групе да поштри контролу над делатношћу Аустроугарског совјета. Због држања аустроугарског совјета новообразовани Југословенски совјет 25. марта обратио се Народном комесаријату за иностране послове да га призна као фактора који је у своје руке узео све ствари које се тичу заробљеника Југословена⁶ (дакле, најпре не свих Југословена!). Комесаријат иностраних дела РСФСР признао је Југословенски совјет (водећи рачуна да су се на челу новог Совјета налазили комунисти и посебно Илија Милкић, који је уживао велико поверење). Тако су Југословени већ месеца марта 1919. успели да према Аустроугарском совјету успоставе самосталан однос, друкчији него комунисти других народа бивше Двојне монархије. Кад је (7. јуна 1919) у Москви образован президијум Федерације иностраних совјета, чији је секретар постао Хрват Иван Олром⁷, ствар са Југословенским совјетом била је легализована и према Аустроугарском совјету.

Концем зиме 1919. године појавили су се први неспоразуми и први приговори у односима комуниста чије су националности учествовале у раду московског Аустроугарског совјета. Критичари су се налазили у редовима у Аустро-Угарској потлачених народа, чији представници ни у великој октобарској социјалистичкој револуцији нису одмах могли да стекну потпуно равноправан положај са представницима Немаца и Мађара. Најенергичнији критичари таквог стања и таквог рада у Аустроугарском совјету били су Чех Франтишек Бенеш и Србин Илија Милкић. Бенеш је био један од највиђенијих политичких радника у заробљеничким организацијама у Совјетској Русији и један од оснивача тих организација; касније је био представник Чеха и Словака у Аустроугарском совјету и у Федерацији иностраних комунистичких група. Његово неслагање с курсом руководећих људи у организацији иностраних комуниста, у великој већини Немаца и Мађара, дошло је до изражаја на конференцији иностраних комуниста у Москви 3. и 4. марта 1919, кад је одбио да уђе у радно председништво, позивајући се, тобоже, на своју велику ангажованост у Аустроугарском совјету.⁸ Један од првака у Аустроугарском совјету у Москви, Рајзлер (Reisler), критиковао је тенденције које су дошле до изражаја у Самари и у неким другим провинцијским аустроугарским совјетима, да се ови претворе у неке револуционарне совјете, сматрајући да је довољно да се само президијум налази у рукама комуниста, а да остале дужности могу обављати и некомунисти. Док су Немци говорили позитивно о раду совјета, Чех Новак (Novák) тражио је да Аустро-

⁵ О томе је Илија Милкић новембра 1964. године изјавио следеће: „Ми смо у Москви образовали Совјет југословенских радничких и сељачких посланика. Дотле је постојао само аустроугарски совјет, после чијег растурања су образовани совјети југословенски, чешки, пољских, румунски итд. Наш југословенски совјет имао је и извршио мисију: ликвидирао је југословенски краљевски конзулат и краљевско посланство у Петрограду“ (*Српска социјалдемократска партија. Научни скуп посвећен педесетогодишњици смрти Димитрија Туцовића, одржан у Београду 18. 19. и 20. новембра 1964*, Београд 1965, 298). Милкић није прецизан, јер би се могло закључити да је Југословенски совјет, заједно са осталим националним совјетима, образован тек после укидања Аустроугарског совјета у Москви.

⁶ О ч а к, *Советы*, 58. — Чехословаци су, поређења ради, тек маја 1919. организовали Совјет чехословачких радничких депутата у Петрограду (А. Х. Клевански и др., *Чехословацкие интернационалисты и преданный корпус*, Москва 1965, 348).

⁷ О ч а к, *Советы*, 46. — Изгледа да овај Очаков датум није много сигуран.

⁸ АРПЈ, Учесници ВОСР XVI—37, 647, ЦПАИМЛ, 17—IX—3.

угарски совјет обрати пажњу на агитацију, а Србин Ненад Томин изразио је жељу да рад совјета у Самари буде убудуће бољи.⁹

Врло карактеристична дискусија водила се на састанку Централне федерације иностраних комунистичких група у Москви 18. априла 1919, кад је постављено питање како извршити војну организацију да би се послала помоћ Совјетској Мађарској. Революционарни комитет Мађарске уживао је завидни ауторитет у Революционарном војном совјету Совјетске Русије, те се постављало питање да ли Революционарни комитет Мађарске треба да организује интернационалисте-црвеноармејце. Илија Милкић је скренуо пажњу да су масе интернационалиста још увек националистички оријентисане и да ранија мржња и антагонизам нису избрисани ни међу интернационалистима. Због тога агитација интернационализма коју би водили Мађари не би била успешна. Милкић је предложио да се организација изведе по националним секцијама. Овом мишљењу придружио се други Југословен, Хрват Милан Кодрња, који је изнео да се у армији интернационалиста могу појавити различити спорови, ако се руководећа улога у тој армији повери искључиво Мађарима; он је критиковао и немачку групу комуниста, која је ишла на руку хегемонистичким тенденцијама Мађара. Чех Јулиус Волек-Хораз такође се успротивио узурпацији од стране Революционарног комитета, сматрајући да се руководећа улога не може препустити Мађарима. У другом узимању речи посредници и динамички Кодрња је оптужио Революционарни комитет Мађарске да је ствар образовања интернационалистичких јединица узео у своје руке, не питајући никога; он је тражио да оријентацију у погледу руковођења изради једна комисија од пет чланова коју би именовао Революционарни војни савет Републике (Реввоенсовет). Предлог је прихваћен и у паузи која је дата комисија од пет представника (Мађар Андраш Рудњански, Аустријанац Курц, Чех Хораз, Југословен Милкић и Румун Пенца) начинила је резолуцију о том питању. Закључак је гласио: да пуномоћ која се тиче образовања интернационалистичких јединица пређе из руку Революционарног комитета Мађарске у руке одговарајуће интернационалистичке војне организације, која би била организована по принципу федеративног учешћа свих иностраних група РКП(б).¹⁰ Ово је била значајна победа на путу успостављања равноправних односа међу комунистима са подручја бивше Аустро-Угарске. Мађаре су фаворизовали сами револуционарни догађаји у Панонији, али и извесна склоност тек основане Коминтерне (па делом и ЦИК РКП(б) да социјалистичку револуцију очекује у великим земљама са дужом радничком традицијом, пре свега у Немачкој, а да малим народима средње Европе, који се дотле историјски нису довољно изразили, посвећује мању пажњу.

Сутрадан, 19. априла, дискусија се наставила на састанку президиума Федерације (у коме су се налазила четири Мађара, а од Југословена Милкић и Словенац Иван Вук). На састанку је политички комесар интернационалне бригаде поднео оставку. У дискусији која се развила Аустријанац Курц бранио је Аустроугарски совјет од при-

⁹ Исто, сн. 658—9. — У Самари су активнији били Југословени. Ненад Томин, на пример, са два друга агитатора из Москве, агитовао је по логорима и држао говоре у аустроугарским совјетима у Сизрању и Самари, а у Самари, Уфи и Чељабинску је основао и партијске ћелије (АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—35. 316—17; ЦПАИМЛ, 17—I—483).

¹⁰ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—37, 550; ЦПАИМЛ, 17—IX—2. — Са Милкићем су се у питањима односа према Мађарима и Аустријанцима увек налазили на истим позицијама Хрват Милан Кодрња и мостарски (или бачки) Србин Драгутин Садура. Неки повратници су пред органима југословенске полиције Кодрњу означили као Милкићевог заступника а Садуру као Кодрњиног помоћника (Државни архив у Дубровнику, Грађа између два светска рата, инв. бр. 4867, акт Министарства унутрашњих дела, бр. 7349 од 25. VIII 1921).

говора Чеха Хораз и Мађара Рудњанског, сматрајући да је Совјетова дужност социјално обезбеђење заробљеника, а не пропаганда међу њима. Рудњански је критиковао апарат Совјета који је преузет од раније Аустроугарске мисије и који није био у стању да одговори задацима Аустроугарског совјета; овај, према мишљењу Рудњанског, никако се није могао изједначити са Централним совјетским уредом за заробљенике и избеглице (Центропленбежом) у погледу функција. Рудњански је тражио веће ангажовање националних комунистичких група, између чиих представника је требало поделити места у Аустроугарском совјету. Тек Милкићева реч у расправљању изазвала је потпуни обрт у дискусији. Он је приметио да се стално говори само о Аустроугарском и Немачком совјету, иако постоји и Југословенски совјет. У дебати, према Милкићу, постављало се само питање промене састава Аустроугарског совјета, док би требало да се постави друго питање: може ли постојати такав совјет, кад Аустро-Угарска више не постоји. Милкић је био уопште против самосталног функционисања совјетâ у Русији, предлажући да сви совјети иностранца делују искључиво у оквиру Федерације иностраних совјета. Рудњански је држао да се не може поставити питање да ли треба да постоји Аустроугарски совјет, наводећи да је потребно да он постоји како у политичком тако и у материјалном погледу. По њему, у Аустроугарском совјету је постојао неки ауторитативни режим, чему је погодно наслеђени апарат Аустроугарске мисије. Наместо таквог совјета, требало би да постоји општа организација заробљеника, у коју би послале своје представнике националне комунистичке групе. На бази дискусије одлучено је да се сазове саветовање, на коме би националне групе послале своје представнике. За Милкићеву федеративну организацију гласала је већина, а против схватања Рудњанског изјаснио се и представник Немачког совјета Бохумилски (Bohumilský).¹¹

¹¹ У дискусији су се чула и следећа мишљења: Чех Хораз сугерисао је да се изаберу два лица од општег поверења да у име Федерације израде платформу за политичко руковођење интернационалистичким јединицама, што је отклонио Рудњански, сматрајући да се тиме не би остварио циљ. Мађар Рааб изнео је да се у последње време тешко радило у Аустроугарском совјету, јер су руске установе овоме стално сметале. Аустријанац Курц је подржао то излагање и предложио да се тражи интервенција. Хораз је критиковао политику евакуације, наводећи да има много случајева да су заробљеници отпраљвани у домовину, не познајући ни суштину совјетске власти. Курц је бранио апарат Совјета, тврдећи да је савршен (био је састављен готово искључиво од аустријских Немаца), и да је довољно што у президијуму седе искључиво комунисти. Немац Бохумилски признао је да је било грешака у Аустроугарском совјету, али је био мишљења да је реч о грешкама које могу бити својствене свима. Рудњански је навео пример члана президијума Бема, који је отишао у Веч да разговара са аустроугарском владом, као да друге народности нема међу заробљеницима осим Немаца; о томе Федерација иностраних комуниста, међутим, није била обавештена. Курц је поново настојао да брани позиције Совјета: а) свима владама, насталим на територији Аустро-Угарске послат је радиограм у вези са заробљеницима; б) о заробљеним војницима мора се говорити као о целини, без обзира на њихову националну припадност. Милкић, који је изјавио да је Југословенски совјет морао да прими из партијске дисциплине, иако је наводно био против његовог образовања, и у другом узимању речи инсистирао је на федеративној организацији једног заједничког совјета. У схватањима Рудњанског видео је остатке мењшевизма. Рудњански, који је био против предложеног саветовања, одрекао се свог представничког мандата за то саветовање. За саветовање су гласала три Југословена (у току састанка делу дискусије су присуствовали Кодрња и Видњевић), један Чех и два Аустријанаца. Пошто су се јавиле недоумице у погледу гласања, на захтев Милкића поново се гласало, те је за федеративну организацију Совјета пало шест против три гласа (АРПС, Учесници ВОСР, XVI—37, 550—56; ЦПАИМЛ, 17—IX—2).

Крајем априла или у првој половини маја 1919. Југословенски совјет обратио се Аустроугарском совјету с молбом да му из наслеђене своте Аустроугарске мисије на одређени рок позајми 100.000 рубаља, који су тражени али нису добијени од владе у Београду; новац је требало да буде потрошен за посао који је обављао и Аустроугарски совјет — за отправљање заробљеника у домовину. У питању евакуације, дакле, Југословенски совјет је већ тада израдио заједничку платформу са Аустроугарским совјетом. Заједничка и упоредна је била и акција регистрације заробљеника.¹² Треба напоменути да је Аустроугарски совјет преузео од Аустроугарске мисије око пет милиона рубаља, од чега је за четири месеца потрошио милион и по, и већу количину рубаља, одећа и лекова.¹³

Месеца јуна 1919. међунационални односи у врховима организација комуниста из раније Аустро-Угарске још су се више заоштрили, али су у извесном смислу попримили лични карактер. Повод за то била је жеља Франтишкеа Бенеша да се повуче из Аустроугарског совјета. Бенеш је стално постављао захтев да се Совјет федерације, што је немачка већина Совјета, и после априлског гласања, одбијала. У својој представи Федерацији иностраних комунистичких група од 4. јуна, у којој је навео неке оптужбе и неке конкретне захтеве, Бенеш је тражио да се сазове седница Федерације, на којој би се говорило о раду Аустроугарског совјета. У једној другој представи Федерацији од 4. јуна Бенеш је јављао да га је Чехословачка група РКП(б) опозвала из президијума Аустроугарског совјета, у намери да га упути за границу.¹⁴ У вези с Бенешовим представкама 5. јуна је одржан састанак Совјета, на коме су поједини чланови Совјета подносили извештај о секторима рада којим су руководили да би се доказало да су Бенешове оптужбе без основа. О црвеноармејцима-инвалидима у Ки-

¹² АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—34, 76 и 80; ЦПАИМЛ, 17—I—443, извештај о делатности Југословенског совјета радничких и сељачких депутата у Русији и Украјини од оснивања до сверуске конференције комуниста Југословена.

¹³ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—37, 657—8; ЦПАИМЛ, 17—IX—3, извештај о делатности Аустроугарског совјета за конференцију иностраних комуниста у Москви 3—4 марта 1919. — Ту се налази и податак о трошењу средстава од стране Аустроугарске мисије, у условима кудикамо мањег ангажовања: 9 милиона рубаља дневно или 270 милиона рубаља месечно.

¹⁴ Немачко-мађарска већина, према наводима Бенеша, правила је тешкоће Чехословачкој групи РКП(б) у њеном раду. Кад је на једној седници президијума Совјета Бенеш најавио своју оставку и повео реч о свом евентуалном наследнику, један члан президијума (Бем) је иронично приметио да Аустроугарском совјету није нужен представник Чеха и Словака у моменту кад се ради на смањењу апарата тога Совјета. Поменути члан президијума и раније је показивао мржњу према Чесима, Пољацима и Југословенима, и настојао је да у президијуму задржи немачку већину од четири члана, од којих су неки уведени у президијум без потребних политичких квалификација; Бем је показивао нетрпељивост и према Бенешовом захтеву за федерализацијом совјета и према Бенешовој иницијативи да на Конгресу од 10. јуна Чехословачка група РКП(б) постави неке захтеве, чијим би усвајањем биле уклоњене неке очигледне неправедности у националном погледу; неки од ових захтева већ су раније постављени (представништво свих комунистичких група нација које су раније биле укључене у Аустро-Угарској; уклањање полицијског режима који се неговао у Совјету у последње време; издавање „Вести“ Совјета не само на немачком и мађарском језику; Аустроугарски совјет треба да буде израз интереса заробљеника и интернационалиста а не конзулат једне бивше империјалистичке владе, које су се тенденције запазиле нарочито у последње време; чишћење Аустроугарског совјета од узурпатора и опортуниста који немају везе са пролетаријатом и који свој диктаторски став и егоистичке интересе крију под комунистичком фирмом; већа брига о заробљеницима-црвеноармејцима у Кијеву, који живе у великој оскудици) (АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—37, 530—1 532—4, 535; ЦПАИМЛ, 17—IX—2).

јеву и о Бенешовом неверном приказу рада Совјета пред члановима Чехословачке групе РКП(б) у Кијеву говорио је сам Рудњански. Југословен Олром није узео учешћа у расправљању.¹⁵

Да би се решило представништво Ф. Бенеша и Чехословачке групе у Аустроугарском совјету, у Москви сазвана је за 6. јун седница Федерације иностраних група РКП(б) са представницима Аустроугарског совјета. Пошто су прочитани извештаји о раду Аустроугарског совјета Бенеша и самог Совјета, Рудњански је напао Бенешов приказ рада, оцењујући га као лажан и недокументован. Посебно се водила реч о драгуљима које је члан Совјета Рајзлер понео у Беч да би се финансирао револуционарни покрет, о чему су знала само три Аустријанца и о чему се оупште није говорило у Совјету. Рудњански је такав поступак сматрао нормалним, али је од Бенеша захтевао да документује појединости свога исказа, чак и тамо где писмене документације по природи ствари није могло бити. По њему, ако су у Совјету и засели неки бирократи, није требало оптуживати организацију као такву. Појава узурпатора правдана је недостатком искусних кадрова. Био е против штампања Совјетових „Вести“ на више језика зато што се лист налазио пред ликвидацијом. Био је и против тога да се одело из Совјета даје интернационалистима у Кијеву, и то зато да се због различитих униформи не јави пометња па и крвопролиће међу интернационалистима. Члан Совјета Бем (Böhm) критиковао је Бенешову неактивност, с обзиром да се повукао и радио само на својим брошурама. Према њему, Пољаци и Чеси нису слати у домовину зато што су издавали агитаторе, које су Пољаци убијали. Бенеш (бољшевик од фебруара 1918.) је говорио о тешким условима у којима су радили комунисти Чеси и Југословени због тога што је њихових сународника било међу „белима“. Говорио је о корупцији, о продаји виза буржујима, о узурпаторима и компромитованим ванпартијцима у Совјету. Рудњански се трудио да све Бенешове примедбе парира изговорима у корист окривљених, те је предложио: а) да се од Чехословачке групе у Кијеву тражи записник са састанка на коме је Бенеш иступио против Аустроугарског совјета; б) да се запита иста група да ли је сагласна с тим Бенешовим оптужбама; в) да се о неким службеницима који су приказани као компромитовани расправи у Аустроугарском совјету и да се они из њега евентуално уклоне; г) да се Бенешове изјаве о функционерима Совјета Рајзлеру и Бему сматрају као недовољне да би се прихватиле као оптужбе, и да се закључи да Бенеш о њима није требало да говори у партијској ћелији. Рајзлерово давање накита људима из Совјета Рудњански је објашњавао тиме што ти људи нису примали за свој рад никакву плату у новцу. Од Југословена Хрват немачког порекла, иначе један од главних партијских људи међу Југословенима, Бранко Бауер није схватао што је разлог Бенешовим иступањима; изјавио је да је против сепаратизма који стварају Југословени у односу на Аустроугарски совјет. Искористио је моменат да објасни да се задаци Југословенског совјета имају углавном састојати у борби против контрареволуционарних елемената у редовима Југословена. Пошто је повучен један компромисни предлог, усвојени су предлози Рудњанског о даљем поступку, с тим што је Чех Тесарж (Tesař) тражио дискусију о свему томе у ћелији Аустроугарског совјета а Хрват Иван Олром је захтевао да се у президијуму Аустроугарског совјета разматрају оптужбе свих а не само оних службеника које је предложио Рудњански.¹⁶

¹⁵ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—37, 536—7; ЦПАИМЛ, 17—IX—2.

¹⁶ На почетку седнице Бенеш је најпре захтевао да Рудњански, као заинтересован, препусти руковођење седницом коме другоме; изабран је Словенац Иван Вук. На то је Рудњански покушао да опори Бенешу да може говорити као члан Чехословачке групе РКП(б) у Кијеву. Бем је, поред осталог, назвао неоправданом совјевремену примедбу Бенеша зашто се држе затворени пуни магацини Аустроугарског совјета док Москва гла-

На наредном састанку Федерације иностраних комунистичких група расправљало се о случајевима двојице службеника Аустроугарског совјета, окривљених од Бенеша за корупцију и неисправан рад. У исто време покренут је и „случај Бенеша“. Аустроугарски совјет издао је потврду да је пословање једног од именоване двојице било правилно, а за драгоцености и велике количине новца које су код њега затечене нађен је изговор у томе да он има петочлану породицу, за чије издржавање није примао плату. И други оптужени држао је код себе врло велике количине новца, но и тај случај је протумачен непримањем плате. Регистроване своте пењале су се на стотине хиљада рубаља и ни на који начин нису могле бити еквивалент за мале службеничке плате, него су се и према наводима Аустроугарског совјета морале налазити у сефу односно каси Совјета. Изгледа зато што се није могло потпуно утврдити порекло тога новца (за новац су буржујима издавали визе!), Аустроугарски совјет је донео немогућу одлуку да им се те заиста велике своте новца не узимају, него да само врате „романовски“, царски новац, који је имао покрића у иностраним банкама и важио као девизни. Деликти су, дакле, установљени, али је Аустроугарски совјет те људе заштитио својим ауторитетом, из страха да их строга револуционарна правда физички не ликвидира.¹⁷

У вези са исфорсираним „случајем Бенеша“ Иван Вук је ишао у Кијев, где је тражио од Чехословачке групе да се изјасни о раду и оптужбама Бенеша. Група је предала записник са свога састанка од 13. маја, на коме је Бенеш критиковао рад Аустроугарског совјета. Од писмених примедба постојале су само оне заробљеника којима је сметано при отправци у земљу и оних о којима се, по мишљењу Чехословачке групе, Аустроугарски совјет није довољно бринуо. Група је дала изјаву да је Бенеш био њен пуноправни заступник у Аустроугарском совјету, у који је упућен да би у њему дошле до израза праве пролетерске снаге; ако би се Бенеш повукао, требало би, по схватању групе, о представништву Чехословака у Совјету расправити у Федерацији иностраних комунистичких група, а не да се деси да о томе донесе оцену председник Аустроугарског совјета Бем. Група се није негативно изразила према Бенешовим предлозима; и сама стварно је тражила да се Аустроугарски совјет федералистички реорганизује.¹⁸ Мирне и објективне изјаве Чехословачке групе РКП(б) у Кијеву су у ствари на један помало швејковски начин критиковале делатност Аустроугарског совјета; у сваком случају, оне нису могле да послуже за покретање поступка против Бенеша у Федерацији иностраних комунистичких група. Због тога је поводом њих Рудњански изјавио да Федерација није партијски суд и да на састанку Федерације случај Бенеша не треба расправљати у целини. Он је само тражио да се Бенеш осуди, јер је недопустиво оптужио Рајзлера због манипулације накитима и предложио да се нумизматички вредни примерци у поседу Аустроугарског совјета пошаљу московским музеји-

дује. Било је говора и о великом незакључаном сандуку са накитима који се налазио у соби Рајзлеровој, у коју је улазио многобројан свет, и мушки и женски. Рудњански је таквим режимом правдао нестјање накита из сандука, али истовремено није осудио Рајзлера што је успоставио такав систем руковања накитом (АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—37, 524—9; ЦПАИМЛ, 17—IX—2). — Слање накита и драгог камења 1919. године као материјалну помоћ комунистима ван Совјетске Русије (комунистима КП Финске) бележи у својим успоменама Ј. Стасова (Е. Д. Стасова, *Страницы жизни и борьбы*, Москва 1957, 104).

¹⁷ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—37, 538—40; ЦПАИМЛ, 17—IX—2.

¹⁸ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—37, 541—41а; ЦПАИМЛ, 17—IX—2. — Чехословачка група РКП(б) је оквалификовала Совјетов лист „Вести“ као излишан, те је позвала Аустроугарски совјет да своја обавештења објављује у листовим аналних комунистичких група (Исто).

ма. На крају је ипак предложио да се Федерација обрати Централном комитету РКП(б) са захтевом да се Бенеш изведе пред партијски суд, и да се о томе обавести Чехословачка група. Поред тога сугерисао је да се одговори Чехословачкој групи: а) да се президијум Аустроугарског совјета фактички састоји од представника свих комунистичких група нација које су улазиле у састав Аустро-угарске, и да ће Групу привремено заступати неки Кицел; б) да не постоји никакав полицијски режим у Аустроугарском совјету; в) да новине свих комунистичких група постоје у Совјету (о чему се није водила реч!); г) да у Совјету не постоји интенција да се он претвори у бирократски конзулат једне бивше државе; ђ) да су униформе и остала одећа којима располаже Совјет потребни у Москви, где се очекује долазак великог броја заробљеника.¹⁹

Кад се „случај Бенеш“, због стварног отпора Чехословачке групе РКП(б) и пасивног отпора неких Југословена није могао решити у федерацији, јер су неке Бенешове оптужбе биле доказане, ауторитет партиских руководилаца Аустроугарског совјета немачке народности сти требало је бранити у Централном комитету РКП(б), где су се чињенице могле мање знати или слабије им одредити право место и значај, и где су Немци и Мађари у касно пролеће 1919. године очигледно кудикамо боље стајали него Чеси. Требало је да се ситуација са совјетском републиком у Мађарској, нажалост, из основа измени, да би се у јесен 1919. године наставило са рашчишћавањем међународних односа, што је покренуто, као што се види, још крајем зиме 1919. године.

На састанку 20. јула 1919. Федерација иностраних група РКП(б), под председништвом Мађара Рудњанског, донела је одлуку о мобилизацији грађана бивше Аустроугарске монархије у областима РСФСР, како би се помогло одржавање двеју совјетских република (Мађарске и Словачке) у средњој Европи. Мобилизација је требало да обухвати све пролетере и сиромашне сељаке, војне специјалисте и санитетско особље из редова Чеха, Румуна, Русина, аустријских Немаца, Словенаца, Срба и Хрвата (мобилизација Мађара и Словака је већ раније извршена). Мобилисани и раније мобилисани требало је да се упућују у Кијев, где би се стављали на расположење Управи интернационалиста, а мобилизацију би обавила комисија коју су већ образовали Мађари, с тим што би у ту комисију Федерација делегирала свога представника.²⁰ Мобилизацијом нису обухваћени Немци из Рајха, иако би развој догађаја у Панонији битно могао деловати и на Немачку, где је живот Баварске републике управо био прекинут, и мада је Немачка представљала доминантну земљу средње Европе. Као да се желело да се аустроугарска целина сачува кроз револуцију.

Ни ова одлука није прошла без реакције црвеноармејаца из редова потлачених народа бивше Хабсбуршке царевине. Мађари, чија је доминација у мобилизационој комисији била апсолутна, спроводили су мобилизацију тотално, не поштујући ни инвалидска уверења совјетских војних лекара. У случају двојице инвалида Војвођана морао је да интервенише представник Југословенске групе РКП(б) у мобилизационој комисији, тражећи да се о њиховој представи и доку-

¹⁹ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—37, 538—40 и 542—44; ЦПАИМЛ, 17—IX—12. — Спремност да се предмети од нумизматичке вредности предају музејима изгледа да се појавила због приговора других на злоупотребе људи око Аустроугарског совјета, јер о томе Бенеш никада није говорио.

²⁰ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—37, 633; ЦПАИМЛ, 17—IX—2. — Чудно је да Федерација иностраних комунистичких група није знала да је кијевска Чехословачка група РКП(б) још 24. маја 1919. наложила мобилизацију свих Чеха и Словака (А. Х. Клеванский, н. д., 288). Мађарски руководиоци Федерације су, без обзира на ту одлуку Чехословачке групе, наредиле мобилизацију Словака, разуме се у име Федерације.

ментима решава у Аустроугарском совјету, тј. телу које је вршило евакуацију инвалида и заробљеника.²¹

Током летњих месеци 1919. године односи комуниста Југословена према Аустроугарском совјету били су нормални. На пример, симпатизери РКП(б) Југословени из хелије Аустроугарског совјета, одлуком пленума Југословенске групе од 20. јула, примани су у истом својству у хелију Групе без икаквих формалности.²² Нешто касније (27. септембра) комитет Групе примио је на знање извештај о хелији Аустроугарског совјета и њеној делатности, а нешто потом (11. октобра) и обавештење о избору у президиум хелије Аустроугарског совјета Ивана Одрома.²³

У том међувремену ипак је било примедба Југословенске групе РКП(б) на рад мађарских комуниста, и то у раније нерешеном питању око мобилизације интернационалиста. На пленарној конференцији Југословенске групе од 8. септембра, наиме, прихваћена је резолуција, после саслушањог извештаја о образовању и о контроли интернационалних делова Црвене армије. Имајући у виду да је Револуционарни комитет Мађарске узео на себе сва права, пленарна конференција је дала изјаву да сматра да су тиме мађарски другови начинили велику политичку и тактичку грешку, која је дала лоше резултате, као и сличне погрешке у прошлости. Да би се постигао успех међу иностраним радницима и сељацима, како у Совјетској републици тако и ван граница — према процени Групе — требало је уклонити све оно што изазива сумње или недоумице у широком масама разних националности. Функције које је себи присвојио Револуционарни комитет Мађарске дали су, на жалост, основа таквим подозрењима, и у великом степену су паралисали пропагандна настојања Југословенске групе. Уосталом, и у чисто војном погледу примењен метод није могао обезбедити жељене резултате. Ако је Револуционарни војни совјет Републике стајао на становишту да најпре треба допустити да се образују интернационална одељења Црвене армије, одвојено од руских јединица, требало је посао поверити једној комисији, састављеној од представника свих иностраних комунистичких група.²⁴

Пропаст Мађарске совјетске републике изгледа да је изазвала сличне анализе или бар размишљања и на другим странама, јер је крајем септембра 1919. настао нови курс, који је требало да прекине праксу хегемонизма комуниста појединих националности у редовима интернационалистичких организација. Нове тенденције најпре су, природно, захватиле Аустроугарски совјет. Концем септембра Народни комесаријат иностраних дела успоставио је односе са иностраним подделима Московског совјета, како би на ове поделе пренео извесна права кад је реч о грађанима односно националности. У случају Југословена постојао је у Москви и Југословенски совјет, коме је одмах омогућено да самостално делује. Овом Совјету је 30. септембра дато право да одлучује о издавању виза југословенским поданицима у Совјетској Русији.²⁵ Тако је Југословенски совјет, иако признат од

²¹ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—36, 337; ЦПАИМЛ, 17—I—500, акт Јожефа Штајнбајса (Steinbeis) са изводом из записника од 21. VII 1919. — У својој представи, исто тако на мађарском језику (који је такође био службен језик у мобилизационој комисији) Стева Новаковић и Ђорђе Захарић су истицали да мобилизациона комисија нема права да позива југословенске поданике; додали су да би Југословенска група РКП(б), да има средстава, отправљала Југословене у Одесу или другим путем у домовину, а да мобилизациона комисија има право интервенције само над комунистима (Исто).

²² АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 589; ЦПАИМЛ, 17—I—434.

²³ Исто, сн. 598 и 601. — Иван Одром је изабран у извршни комитет поменуте хелије од 30. септембра (АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 411; ЦПАИМЛ, 17—I—426).

²⁴ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—37, 611; ЦПАИМЛ, 17—I—2.

²⁵ Као нап. 12/IV.

поменутог Народног комесаријата још месеца марта 1919, добио стварна права тек концем септембра, с уклањањем хегемоније мађарских и аустројских комуниста у интернационалистичким организацијама.

У насталим условима снаге којима је стало да се Аустроугарски совјет одржи настојале су да се изведе једна закасна реорганизација Совјета, која би се састојала у томе што би на руководеће положаје у Аустроугарском совјету дошли припадници потлачених националности бивше Аустро-Угарске. На састанку президиума Аустроугарског совјета 15. октобра, наиме, извршен је нови избор руководећих људи. За председника је изабран Југословен Иван Олром, за секретара Румун Пенца (Репџа), за управника послова Аустријанац Курц, за директора Чех Хораз, за чланове президиума и Чех Кубичек и Мађар Рааб.²⁶ Представници поменутих националности дошли су у јесен 1919. године до јачег израза у Федерацији иностраних комунистичких група. Тада су чланови президиума Федерације били: Мађар Рудњански и Милкић, као чланови, и Чех Хораз, као секретар. На састанку президиума 29. октобра прихваћена је молба Чеха Франтишка Козе-Пермског, да се прими у службу Федерације у својству помоћника секретара; ранији секретар Аустријанац Арест, који се доста експонирао у „случају Бенеша“, постао је књиговођа и благајник Федерације. На седници је одлучено и да се убрза састанак комисије која треба да припреми заседање Аустроугарског совјета на коме је требало решити о преуређењу Аустроугарског совјета на федералистичкој основи.²⁷ Као што се види, Чеси, чија се група једина од иностраних комунистичких група као целина ангажовала у посредној критици мађарско-аустроугарског хегемонизма у Аустроугарском совјету, најспремније су дочекали нову атмосферу у интернационалистичким организацијама, те су из својих редова дали кадрове за реализацију новог курса.

Ни Југословени нису седели скрштених руку у новонасталој ситуацији. Иако је било јасно да се помоћу умеренијих ранијих критичара Аустроугарског совјета, Југословена, жели одржати Аустроугарски совјет, — Југословени се нису дали збунити, него су настојали да у потпуности искористе предности које су добили избором њиховог сународника за председника Аустроугарског совјета. Илија Милкић је израдио пројекат о преобразовању Аустроугарског и Немачког совјета у један федеративни совјет, тј. у духу идеја које је исповедао још у пролеће исте 1919. године. Укључење и Немачког совјета брисало је и последњу упућеност на заједничку али и искључиву сарадњу нација које су улазиле у склоп бивше Дунавске империје. Пројекат је био постављен условно, тј. његово остварење везивало се за међународну ситуацију која би налагала спајање поменутих совјета у нову федеративну организацију. На заседању федерације иностраних комунистичких група 8. октобра Рудњански је предложио представнику РКП(б) Литвинову да се Милкићев пројекат прихвати. Литвинов је изјавио да ће се то питање расправити на једном од следећих саветовања. Седмицу дана касније, 15. октобра, како је речено, изабран је нови президиум Аустроугарског совјета. Том приликом решено је да се ликвидирају сва Совјетова одељења која нису нужна и да се смањи административно-технички апарат.²⁸

²⁶ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 413; ЦПАИМЛ, 17—I—434. — Занимљиво је да је у доба мађарске контрареволуције неким руководиоцима мађарских интернационалистичких организација у Совјетској Русији Југославија од страних земаља ипак била најближа. На пример, у лето 1921., у Југославију се, према подацима повратника Југословена, спремао да дође и председник Мађарског савета у Москви Рааб (Д. Албуљ, *Грађа*, 220)

²⁷ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—37, 559; ЦПАИМЛ, 17—IX—2.

²⁸ Исто, сн. 565 и 567. — Подаци о изабраним функционерима у цитираном документу нешто су друкчији него у горе поменутом: председник — Олром, секретар — Пенца, управник економског сектора — Кубичек, привремени директор послова — Курц, члан президијума — Рааб.

Став комуниста Југословена у Москви према Аустроугарском совјету види се из записника са састанка комитета Југословенске групе РКП(б) од 14. новембра. На састанку, на име, дате су инструкције Олрому да се назив совјета, као неадекватан тадашњем стању, промени, тражено је да службени језик у Совјету буде руски, да број сарадника Југословена у Совјету буде сразмеран броју сарадника других нација, да се приступи смањењу апарата и да се огранци Совјета у провинцији ликвидирају. На следећем састанку новог комитета (20. октобра) одлучено је да се сребро и остале драгоцености који су се налазили у Аустроугарском совјету предају руским властима.²⁹ У исто време, Олром је примио инструкције да се за курсисте Југословена у Москви набаве шињели из стокова Аустроугарског совјета.³⁰ Тако је, посредно и са знатним закашњењем, „Бенешев случај“ поново оцењен у измењеном светлу.

На страни Југословена главни противник одржавања Аустроугарског совјета био је Илија Милкић. Иако је такав став имао од свог доласка у Москву, свакако месеца септембра 1919, кад је мењана оријентација према Аустроугарском совјету, Милкић је отишао народном комесару иностраних дела Чичерину и указао му на аномалију да револуционарна Русија држи представништво једне државе које више нема на карти Европе. Чичерин је потом одредио Милкића и Литвинова да реорганизују Аустроугарски совјет. Још с пролећа 1919. године, кад је био у президиуму Коминтерне у Москви, Милкић је био један од енергичних противника давања финансијске помоћи иностраним радничким покретима, посебно у облику накита. Нарочито су они који су долазили из Немачке говорили да револуција тек што није избила, и да је само новац потребан. Са своје стране, нарочито 1920. године, Милкић је претеривао са револуционарношћу српског радничког покрета, против чега су устали не само бугарски комунисти и Зиновјев³¹, него и неки Словенци и Хрвати у Ташкенту.

Од средине октобра реорганизацију Аустроугарског совјета убрзале су критике, сада сасвим јавне и неспутане, на рачун Аустроугарског совјета. Поред осталог, Совјету је замерено да је врло мало обраћао пажњу на заробљенике потлачених нација бивше Аустроугарске. Наглашавана је и оправдана Милкићева примедба из пролећа 1919. да нема смисла да постоји Аустроугарски совјет кад Аустроугарске одавно већ нема. Реорганизација је требало да обухвати и централизам Аустро-Мађара у погледу стокова материјала бивше Аустроугарске мисије. Југословенима је припадала петина тих резерви, како би помогли евакуацију заробљеника својих националности. Главна улога и руководство при реорганизацији Аустроугарског совјета припала је тадашњем председнику Југословенског совјета Илији Милкићу, који је истовремено био и члан Извршног комитета Треће интернационале.³²

Иван Олром, као председник президиума Аустроугарског совјета, дисциплиновано је примао сугестије комитета своје националне групе

²⁹ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 603 и 605; ЦПАИМЛ, 17—I—434. — Комитет је тек на састанку 20. октобра примио к знању да је Олром изабран за председника Аустроугарског совјета (Исто, сн. 606).

³⁰ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 602; ЦПАИМЛ, 17—I—434. — Од тога времена Југословенски совјет и Југословенска група РКП(б) почели су партиципирати у материјалним резервама Аустроугарског совјета, што дотада није био случај. На пример, 1920. године, чак и хартија којом је кореспондирао Југословенски биро ЦКРКП(б) потицао је од расформираног Аустроугарског совјета, тј. носио је заглавље Војног аташеа Аустроугарске (АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—34, 157; ЦПАИМЛ, 17—I—457).

³¹ АРПЈ, МГ—II—6/36, Илија Милкић, Моје учешће у оснивању Комунистичке интернационале и преко ње и у оснивању КПЈ (излагање 7—9. XII 1959), 23, 48, 53. и 64; усмено казивање аутору рада за време симпозијума о Димитрију Туцовићу, 19. XI 1964.

³² Као нап. 12/IV, сн. 76—7 односно 80—81.

а у првом реду Илије Милкића, и највећим делом их и спроводио у дело. На заседању Централне федерације иностраних група РКП(б) од 19. новембра (коме је председавао Илија Милкић) Олром је у својству председника нове организације, Федерације иностраних совјета, дао изјаву да су после ликвидације Аустроугарског совјета настали совјети језичких група: Немачки (аустројски), Румунски, Чехословачки, Мађарски и Југословенски; Немачки (Рајх) совјет није се дотада учланио у нову Федерацију. Федерација иностраних совјета приступила је ликвидацији провинцијских огранака у Сизрању, Саратову, Тамбову итд.; уместо тих одељења Совјета било је предвиђено делегирање по једног представника Федерације иностраних совјета у локалне организације Центропленбежа, установе која се бринула о евакуацији заробљеника. Олром је изјавио да су се неколико пута представници Федерације иностраних совјета састајали са представницима Центропленбежа (где су још раније доминирали Немци и Мађари) у вези са изградом статута Федерације, али да није постигнута сагласност. Спорни моменат се односио на склад одела и осталог. Ствар је, најзад, решена тако да све резерве припадну Федерацији иностраних совјета, али да контролу над расподелом робе и даље има Центропленбеж. И овде се, наиме, иза централизације, крио хегемонизам. Штаб службеника ранијег Аустроугарског совјета био је сведен на 125 људи. На заједничком састанку са представницима Центропленбежа донесена је одлука да се почне са евакуацијом инвалида, и то плански, и да се први транспорт повратника пошаље што скорије. У вези с тим излагањем председавајући Илија Милкић предложио је Немачком (Рајх) совјету да се, без тражења сагласности Народног комесаријата за питања националних мањина, прикључи Федерацији иностраних совјета.³³ Тек тиме су се стварно могле превазићи форме и оквири наслеђени из национално-политичког система средње Европе, који је измењен.

Изгледа под утицајем Центропленбежа одустало се од замисли да се наслеђени стокови поделе националним совјетима. Федерација иностраних совјета, наиме, задржала је централизовано вођење свих послова, као, на пример, снабдевање заробљеника и цивилних избеглица одећом и обућом, извођење евакуације и сл. У склопу Федерације налазио се целокупни финансијско-економски апарат свих националних совјета. Национални совјети примили су задатке везане за културно-просветни и политички рад међу сународницима; у административном погледу решавали су самостално сва питања, која су се односила на припаднике њихових нација. Предложено је да се президиум националних совјета састоји од три члана, које би изабрале националне групе РКП(б), од којих би један био истовремено и представник у президијуму Федерације иностраних совјета, а да преостала два члана националних совјета улазе у извршни одбор Федерације. Југословенски совјет је прихватио такву централистичку организацију, али се трудио да сачува аутономију у вођењу послова којима је и до тада самостално руководио. На овом се настојало већ зато што Немачки (Рајх) совјет није одмах ушао у Федерацију. Иван Олром задржан је у президијуму Федерације као југословенски представник.³⁴

³³ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—37, 602; ЦПАИМЛ, 17—IX—2. — Има се утисак да су Мађари и Аустријанци од марта 1919. године намерно успоравали евакуацију припадника потлачених нација бивше Аустро-Угарске, најпре да од њих образују војску која би помогла револуцију у Мађарској, а потом да се ни своји ни туђи сународници не шаљу у подунавске земље, у којима је беснео бели терор. Изгледа да су се за интернационалистичке трупе које би се упутиле у Панонију чувале и бивше аустроугарске униформе и остала одећа. — После ликвидације Аустроугарског совјета расформиран је и Немачки совјет, те је и овај, фебруара 1920, ушао у састав Федерације иностраних совјета (О ч а к, *Интернационалисти*, 178—9).

³⁴ Као нап. 12/IV, сн. 77 односно 81.

Отпори у другим интернационалистичким организацијама, међутим, нису се лако кршили. На састанку Војне комисије Федерације иностраних комунистичких група, одржаном 18. новембра у Москви, дакле непосредно уочи горепоменутог заседања Федерације иностраних група РКП(б), Хрват Милан Кодрња оптужио је Аустроугарски совјет да се није бринуо о инвалидима црвеноармејцима, па је тражио да Војна комисија предузме мере да се инвалиди упућују у различите радионице из којих су се снабдевале интернационалистичке јединице и на друге лаке позадинске радове.³⁵ Ова комисија на састанку подносила је извештај за период од 30. септембра 1919, тј. кад је наступило нови курс у интернационалистичким организацијама. На истом састанку Аустроугарски совјет био је оквалификован као прибежиште дезертера из редова аустроугарских интернационалиста; у извештају Револуционарном војном савету Републике и ЦКРКП(б), наиме, написано је да се управо у време кад је Војна комисија чинила све да учврсти редове црвеноармејца-интернационалиста око 170—180 дезертера крило у Аустроугарском совјету.³⁶

Дванаестог новембра 1919, свакако под утицајем Милана Кодрње, Југословенска група РКП(б) упутила је акт Федерацији иностраних група, у коме се изјаснила против предлога Мађара о начину организовања интернационалиста-црвеноармејца. После пораза Мађарске социјалистичке републике, наиме, Мађари нису инсистирали на стварању већих интернационалистичких јединица, те је на пленарној конференцији иностраних комунистичких група 12. новембра представник Мађарске групе РКП(б) Рааб предложио да се распусти Војна комисија Федерације (где су тада јаке позиције имали Југословени и уопште не-Мађари), чији покушај образовања великих интернационалистичких јединица није оправдало искуство; уместо тога Рааб је тражио да се стварају мале месне групе интернационалиста, које би се слиле са руским црвеноармијским деловима. Скрећући пажњу да је Група још пре три месеца (акт од 8. септембра!) указала на неке недостатке у организацији интернационалистичких група Црвене армије, Југословенска група је предложила: 1) ако Револуционарни војни савет Републике остаје на становишту да и убудуће треба омогућити образовање интернационалистичких делова одвојено од руских делова Црвене армије, да тада таквим јединицама треба да руководи комисија, састављена од представника свих иностраних комунистичких група; 2) ако Револуционарни војни савет нађе да убудуће не треба дозволити стварање самосталних интернационалистичких јединица, тада је потребно распустити не само Војну комисију при Федерацији него и све иностране управе које се баве образовањем интернационалистичких јединица и да се објави свим странцима који желе да ступе у Црвену армију да ступе у руске јединице. Југословенска група је тражила да се Војној комисији омогући да подробно образложи Револуционарном војном савету извештај о свом раду и о свом становишту кад је реч о организацији интернационалиста.³⁷

Одмах по свом образовању Федерација иностраних совјета суочила се са неким нерешеним питањима међунационалних односа интернационалиста. Комитет Југословенске групе РКП(б), наиме, 22. новембра предао је акт Федерацији иностраних комунистичких група и Федерацији иностраних совјета у коме је пренео писмо које му је стигло из Јекатеринбурга (данас: Свердловск), са Урала, у коме су се Југословени који су из колчаковског табора прешли на страну Црвене армије жалили на терор и националну мржњу коју су према

³⁵ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—37, 609; ЦПАИМЛ, 17—IX—2. — Предлог је упућен Реввоенсовету Републике, ЦК РКП(б) и Федерацији иностраних комунистичких група.

³⁶ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—35, 43—9; ЦПАИМЛ, 17—I—474.

³⁷ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—37, 611—13; ЦПАИМЛ, 17—IX—2.

њима показали Мађари и Немци.³⁸ Ускоро су у Москву приспеле вести о масовном хапшењу Југословена (због чега је Југословенска група 15. децембра одлучила да упути двојицу својих људи у Јекатеринбург), па чак и о хапшењу југословенског представника у Аустроугарском совјету у Уфи (Урал).³⁹ Неспоразумâ између црвеноармејаца Мађара и Југословена било је, најалост, и 1920. године, и у Сибиру и у Поволожју односно у Јенисејском крају.⁴⁰

Реакција Мађара и Немаца појавила се и на другим местима руске провинције током децембра 1919. године. У Смоленску су се огранци Аустроугарског и Немачког совјета изразили против ликвидације дотадашњих месних совјета и тражили су да се сазове конгрес иностраних комуниста са целокупне територије Русије. Представник ЦКРКП(б) при Федерацији иностраних група Јелена Стасова, обавештавајући о свим захтевима Федерацију иностраних совјета (29. децембра), навела је одлуке Орг. бироа ЦКРКП(б) од 25. децембра, који је заузео становиште а) да је правилно претварање Аустроугарског совјета у Федерацију иностраних совјета и укидање огранака Аустроугарског совјета у унутрашњости и б) да је излишно сазивање траженог конгреса.⁴¹

Није протекло, међутим, ни два месеца а неки комунисти Југословени критиковали су и нову централистичку организацију Федерације иностраних совјета. На пленарној конференцији Југословенске групе РКП(б) 13. јануара 1920. постављено је питање представљања Југословена у Федерацији иностраних совјета. Дајући најпре критику рада ранијег Аустроугарског совјета, Кодрња је изјавио да је преображавањем Аустроугарског совјета у Федерацију само промењена фирма, а да је све остало по старом. Ни нова Федерација није, по Кодрњи, изашла у сусрет Војној комисији у погледу снабдевања црвеноармејаца, при чему је Олром само стварао тешкоће; овај је на заседању Извршног комитета Федерације иностраних совјета, одричући право интернационалистима-црвеноармејцима да се користе стокима бившег Аустроугарског совјета, упућивао их да образују своје посебно економско одељење. Због тога је Кодрња предложио да се опозову представници Југословенског совјета у Федерацији иностраних совјета (Олром, Д. Видњевић, М. Павић). Олром је бранио свој став тиме што је Војна комисија за црвеноармејце могла добити пуно црвеноармејско следовање, док је Федерација од Центроппленбежа примала за заробљенике умањено следовање, те је наслеђене резерве требало чувати за људе са умањеним следовањем. Пошто његов предлог при гласању није прошао (7 према 11 гласова), Кодрња је тражио да буде ослобођен рада у Војној комисији.⁴²

Месец дана касније Иван Олром је повучен из Федерације, и на његово место је назначен Србин Драгутин Садура.⁴³ Исте, 1920. године,

³⁸ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 611; ЦПАИМЛ, 17—I—434.

³⁹ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 614 и 613; ЦПАИМЛ, 17—I—434.

⁴⁰ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 779; ЦПАИМЛ, 17—I—440, односно XVI—35, 704 и 17—I—484.

⁴¹ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—37, 634—5; ЦПАИМЛ, 17—IX—2. — Крајем 1919. радило је укупно 25 иностраних совјета односно њихових огранака у унутрашњости (О ч а к, *Интернационалисти*, 179; О ч а к, *Советы*, 49). — Ова трвџа Стасова не помиње у својој краткој аутобиографији.

⁴² АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 385; ЦПАИМЛ, 17—I—440. — Поменута тројица делегирана су у Федерацију иностраних совјета од стране Југословенске комунистичке групе 2. XI 1919 (АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 608; ЦПАИМЛ, 17—I—343).

⁴³ Као нап. 34/IV. — На састанку комитета Групе 2 фебруара 1920. Олром је затражио: 1) да буде ослобођен обавезе да представља Југословенски совјет у президијуму Федерације; 2) да се формира партијски суд који ће рашчистити његове односе са Кодрњом. Комитет је прихватио оба захтева, те је Олрома ослободио раније дужности и именовао га старешином партијске школе и одредио избор комисије за испитивање односа

међутим, и Кодрња је доживео бродолом и једва се одржао међу Југословенима.

Федерација иностраних совјета састојала се од пет одељења: евакуационо, економско, санитарно, књиговодствено и административно. Једно од најглавнијих, евакуационо одељење настојало је да у домовину отпреми најпре инвалиде и заробљенике старије од 40. године (код Пољака преко 45). Федерација је у губернијским градовима при губернијским евакуационим уредима имала своје представнике, који су регулисали отпремку заробљеничких ешелона у Москву, где су се заробљеници разврставали. Најпре је упућивано по ешелон или два месечно са 500—600 људи, а касније у току 1920. по два ешелона недељно, у сваком по 700—800 људи. Тада је сваке недеље један транспорт одлазио преко Летоније у Ригу, а други преко Естоније у Нарву и потом у Немачку; 30. маја 1920. ешелони су ишли преко Борисова у Пољску. Укупно је од марта до краја септембра 1920. одаслано 20.663 заробљеника и 1.599 цивилних лица. Федерација је у погледу снабдевања у извесном степену била потчињена Центроеваку, од кога је примила минималне порције од којих не би могли живети ни они који ништа не би радили. Санитарно одељење је снабдевало лековима ешелоне, спречавало епидемије и указивало помоћ болеснима и инвалидима; оно је у лето 1920. упутило знатну количину медикамената у Сибир и Туркестан. У самој Москви Федерација је располагала апотеком и амбулантом, кроз које је дневно пролазило 40—100 болесника и инвалида. Одело и лекове Федерација је примала од Чехословачке мисије Црвеног крста и од Шведског комитета за помоћ заробљеницима.⁴⁴

Федерација иностраних совјета одржавала је везе с разним мисијама држава насталих из Аустро-Угарске. Аустријска мисија за заробљенике покушала је да робу коју је слала бечка влада раздели само међу заробљенике немачке националности, што би водило издвајању Немаца и појави националне мржње. Како Федерација на то није пристала, њени односи са Аустријском мисијом били су затегнути и хладни. Са Чехословачком мисијом Црвеног крста лакше се радило, јер су се Чеси убрзо прилагодили начелима пословања Федерације. У јесен 1920. године говорило се о некој Југословенској комисији за заробљенике, која је у Ревелу (Естонија) чекала сагласност совјетске владе да дође и ради у Совјетској Русији.⁴⁵

Као што се могло видети, неког сукоба између Југословенског и Аустроугарског совјета није било, јер Југословенски совјет пре краја септембра 1919 (или и нешто касније), док се није јавио односно остварио нови курс у питању међунационалних односа у редовима интернационалиста, није имао неке веће компетенције и власти, а све послове који су били повезани са материјалним фондовима чак и доцније обављао је Аустроугарски совјет за све националности. Од марта 1919. Југословени су нешто слабије суделовали у раду Аустроугарског совјета, јер су били заузети радом у свом властитом совјету, и посебно зато што је Илија Милкић био апсорбован радом у тзв. Јужном бироу Коминтерне у Кијеву. Спорова и сукобљавања је било, али преко комунистичких националних група. Чеси (на челу са Ф.

између Кодрње и Олрома (АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 621—22; ЦПАИМЛ, 17—I—434). Због тога је дошло и до измене у погледу представника Групе у Федерацији иностраних група РКЛ(6); делегирани су Ј. Рајковић и М. Павић, који се такође није слагао са Олромом (Исто). На истом састанку комитет Групе одбио је да усвоји Кодрњину оставку на рад у Војној комисији због става Федерације иностраних совјета и посебно њеног председника Олрома; оставка је поднесена још 17. јануара (Исто, сн. 62 и 68).

⁴⁴ Као нап. 34/IV, сн. 77—78 односно 81—82; О ч а к, *Интернационалисту*, 179; О ч а к, *Советы*, 49. — Од броја евакуисаних преко Петрограда послато је 1130 људи.

⁴⁵ Као нап. 34/IV, сн. 78 односно 82.

Бенешом) и Југословени (под утицајем Милкића и Кодрње, а делимично уз сарадњу Олрома) су, после пропасти Мађарске комуне, успели да, уз помоћ руководиоца Бољшевичке партије, уклоне хегемонизам Аустријанаца (особито у Аустроугарском совјету) и Мађара (нарочито у војним организацијама и у Федерацији иностраних комунистичких група). Иако су се симпатије бољшевика у почетку дуже времена налазиле на страни Немаца и Мађара, октобарска револуција је и ту показала пуну начелност и револуционарност, тако да су од краја септембра 1919. и међу интернационалистима успостављени правилни међунационални односи. Тиме су и оновреним и каснијим буржојским политичарима и научницима истргнути из руку тобожњи аргументи о пронемачкој па и мађарској оријентацији бољшевика у годинама револуције, борбе са страном интервенцијом па и касније. Образовањем Федерације иностраних совјета постигнута је и пуна контрола рада совјета, у чијим је акцијама било и појава расипања па и злоупотребе при руковању фондовима и недовољне одговорности у раду.

5. Југословенски совјет према партијским организацијама Југословена, Федерацији иностраних совјета, Народном комесаријату за питања националних мањина и према Центропланбежу

Крајем 1918. године, тј. пре образовања Југословенског совјета већину будућих функција совјета обављала је Југословенска комунистичка група.¹ Кад је основан Југословенски совјет и у првом периоду његовог деловања (до јесени 1919) политички рад међу заробљеницима и даље је извођен преко Југословенског совјета. Паралишући рад бивших официра Добровољачког корпуса СХС и чланова бивше српске војне мисије, агитатори и пропагатори су говорили заробљеницима о октобарској социјалистичкој револуцији, указивали им да не могу бити неутрални према првој у историји држави радног народа и да су дужни да штите тековине широких маса народа. Југословенски совјет је себи у задатак ставио да југословенски елемент у Русији класно просвећује и уздиже у револуционарном смислу и да га таквог евакуише, помажући стварање услова за образовање

¹ У акту команданта Допунског батаљона британској бригади у Кему О бр. 128 од 22. XII 1918/4. I 1919, на пример, стајало је да се документа за одлазак у домовину на територији Совјетске Русије добијају од Југословенског бољшевичког комитета у Москви, тј. од Југословенске групе РКП(б). (А—ВИИ, X—7—II, бр. 7/109.) — Комитет Групе је, на пример, на свом састанку 28. октобра 1918. закључио да се тражи од Комесаријата иностраних дела да све српске официре белогардејце концентрише у логор и да их држи као таоце (АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 540; ЦПАИМЈ, 17—I—434). У то време комитет је имао не само ауторитета него му је признавана и функција код совјетских власти да ослобађа затворене Југословене; он је ту функцију ретко користио (Исто. сн. 539). Комитету Групе обраћали су се за материјалну помоћ Југословени који су остали без средстава за живот (АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—419, 156; ЦПАИМЈ, 549—VI—5, представка учитеља Риста Минића, родом из Црне Горе од 9. IX 1918). — Због функција будућег Југословенског совјета коју је обављала Југословенска комунистичка група, Милан Банић је погрешно означио Југословенску групу Југословенским совјетом, када је дао изјаву о делатности Николе Ковачевића у Совјетској Русији (*Видовдански атентат пред судом*, Београд 1922, 108—9). — Још почетком маја 1918. постојала је идеја да организација под руководством комуниста Југословена треба да пред совјетским властима буде заштитник интереса Југословена (*Револуција* бр. 5 од 6. V 1918, 4). Постоји и једна тврдња да је др Кавајев у пролеће 1918. године постао конзул за Југословене у Петрограду (М. Душанић, *Лечила сам Лењинове бољшевице. Охридска пензионерка др Јелена Етингер — Кавајев о виђењима и пријатељству са Владимиром Иљичем Лењиним*, Борба 29. X. 1917, 9).

у домовини југословенске републике и за избијање пролетерске револуције. Већ је напоменуто како је Југословенски совјет у Одеси успео да привуче 40% затечених Југословена у интернационалну Црвену армију. Знатну улогу у пропагандном раду одиграла је штампа Југословенске групе РКП(б), у првом реду лист *Всемирная революция*.² Курири који су упућивани у Југославију или су долазили из ње, свраћали су и у Групу и у Совјет. У Совјету им је Илија Милкић предавао на име помоћи револуционарном покрету у домовини развојем различитим политичким радом Југословенски совјет донекле разликовао од Аустроугарског совјета, није било никаквог несналажења или лутања у разграничењу функција између Југословенског совјета, као „државне“ установе, и Југословенске групе РКП(б) као партијске организације.

Примат партијске организације прихватао се у обављању заједничких послова без поговора. Због тога је, на пример, било сасвим нормално да се о годишњем раду не само Групе него и Совјета расправља на пленарним конференцијама које је сазивала партијска организација.⁴ У истом смислу, југословенски партијски орган је, месеца јуна 1920, израдио инструкције за рад Југословенског совјета у питању евакуације југословенских поданика; ово је учињено тим више што су постојали докази да су повратници из Совјетске Русије ступали у југословенску жандармерију и учествовали и у гушењу револуционарног радничког покрета у земљи, или су се јављали у контра-револуционарне трупе у самој Русији.⁵

Различита мишљења исказивана су једино у погледу компетенције кандидовања и избора кандидата за Југословенски совјет. На једном састанку (крајем априла или првих дана маја 1919.) дебата је почела о праву делегирања чланова у председништво Совјета. Илија Милкић је заузео становиште да Совјет треба сам да изабере своје кандидате за президиум. Иван Вук је, напротив, тражио да Група постави своје кандидате и да их именује, јер против таквих кандидата Совјет не би могао да буде. Потом је Милкић предложио да се избор обави на заједничком састанку Совјета и Групе. Против такве сугестије иступио је Драготин Година, скрећући пажњу да је реч о телима различитих карактера, да је Група политичка организација, а Совјет установа. Кад се поставило питање не председништва него обичних планова Совјета дилеме није било, јер је уместо Милана Глумца, упућеног у Украјину, Група на истом састанку без процедуралне дискусије делегирала Филипа Кумбатовића.⁶ Спор је на први поглед настао с обзиром на однос између Групе и Совјета. У ствари, он није имао неки теоријски или начелни карактер, него је реч више била о позицијама Милкића у Совјету (где су оне биле врло јаке) и Групе (где су оне биле знатно слабије, јер је Милкић ипак у Групи био нов човек), односно у разлици политичког менталитета Милкића (више демократски оријентисан) и неких људи родом из бивших аустроугарских

² О ч а к, *Интернационалисти*, 179—81; О ч а к, *Советы*, 50.

³ АРПЈ, МГ—II—6/36, Илија Милкић, нав. рукопис, 57—8.

⁴ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 991; ЦПАИМЛ, 17-I-442, извештај Централног југословенског бироа при ЦК РКП(б) о раду за период од 1. I до 30. IX 1920. — На пример, на сверуској конференцији Југословена комуниста, октобра 1920, Д. Садура је поднео извештај о раду Совјета, а потом је биран президиум Централног југословенског бироа и Југословенског совјета (АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 968; ЦПАИМЛ, 17-I—442).

⁵ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 853 и 1002; ЦПАИМЛ, 17-I-440, извештај о раду Централног југословенског бироа за јун 1920.

⁶ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 578; ЦПАИМЛ, 17-I-434; О ч а к, *Интернационалисти*, 178. — Изгледа да је погрешно забележено у записнику са састанка (одржаног између 22. IV и 5. V 1919.) да се делегирање врши „в президиум савета“, пошто Глумец није био члан председништва.

крајева (Словенци), код којих су постојали јачи остаци бирократског менталитета.

Да учини морални притисак на своје другове, Милкић је поднео оставку на своје функције у Групи. На расстанку 5. маја председник Групе објаснио је да президијум сматра да разлог за подношење оставке није био начелан, него да Милкић, чија је сарадња неопходна, хоће да се повуче због неспоразума. Президијум Групе због тога и није желео да прихвати оставку, него је тражио да се неспоразум отклони. Група је прихватила такав став руководства, те је отворена дискусија о односу Групе и Совјета. После свестраног расправљања (које није ушло у записник), Иван Вук је поднео резолуцију, која је и усвојена. Резолуција је пошла од тога да је у председништву Совјета потребна већина комуниста да би се остварило начело партијске контроле над радом Совјета; Група треба да има права да именује људе кад се управни место у председништву Совјета, јер је попуњавање и немогуће извести путем избора; ствар би се конкретно решила на тај начин што би председништво Групе и президијум Совјета заједнички одредили кандидате, који би били изабрани гласањем на заједничком састанку комуниста Групе и Совјета. Иначе, истакнут је принцип да Совјет ради самостално и Група се не може мешати у његов рад, осим што обавља надзор, и то на тај начин што ће опуномоћити једног свог члана који би био и члан Совјета да у Совјету буде представник Групе; тај опуномоћеник био би дужан да обавештава Групу о делатности Совјета. Иван Вук је у исто време предложио да тај опуномоћеник у Совјету буде Милкић. Такво решење спора представљало је компромис у коме су преовладала Милкићева схватања, јер се у резолуцији помињао само случај попуне упражњеног места у председништву Совјета, а не и питање избора председништва у целини, што би се, природно, оставило самом Совјету. Избором Милкића као опуномоћеника Групе било је решено и практично питање, које је стварно и било изазвало трење.⁷

Лични односи међу комунистима Југословенима у Москви утицали су у извесном смислу, крајем 1919. године, на односе Југословенског совјета према Федерацији иностраних совјета. У то време постојали су лоши односи између Ивана Олрома, представника Југословенског совјета у Федерацији, и Матије Павића, секретара Југословенске групе РКП(б). И ту је, међутим, постојао и један посредан разлог који се налазио у односу снага водећих комуниста Југословена. Наиме, на последњем састанку Федерације иностраних група био је одбачен пројект секретаријата Федерације о централизацији делатности националних комунистичких група, и наложено је да се изабере нов президијум Федерације. У вези с тим Милкић је тражио да буде ослобођен дужности да представља Групу у Федерацији иностраних комунистичких група, иако је његова противцентралистичка тенденција тренутно одржала превагу. На конференцији Групе 25. децембра 1919. најпре је одбачен Павићев захтев да се Олром опозове из Федерације иностраних совјета, потом је усвојена Милкићева оставка и на његово место је изабран Иван Олром. На следећем састанку комитета Групе (3. јануара) Павић није ослобођен дужности секретара Групе, али је,

⁷ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—35, 596; ЦПАИМЈ, 17—I—484; О чак, *Интернационалисти*, 178; О чак, *Советы*, 49. — О таквом обрту у спору, који је очигледно испланиран пре почетка састанка од 5. маја, било је потребно поново поставити и питање делегирања Кумбатовића у президијум Совјета (тако!); то делегирање је потврђено с тим што се убудуће требало поступити према усвојеној резолуцији. — Не постоје наговештаји да је Милкић целу ствар изазвао зато што није био за Кумбатовићев улазак у Совјет; ако је било каквих личних момената, реч је могла бити само можда о осећању Милкића да га президијум Групе заобилази и да натура своје решење. — О чак (*Интернационалисти*, 178) погрешно датира састанак Групе са 6. уместо 5. мајем, што је исправљено у специјално написаном чланку (*Советы*, 49).

ипак, на Милкићев предлог (17. јануара) ослобођен дужности да представља Југословенски совјет у Федерацији (али не и у њеном председништву, где је био Олром). На његово место изабран је Драгутин Садура, који је ускоро заменио Олрома у извршном комитету Федерације иностраних совјета.⁸

О неким питањима којима се касније бавио Југословенски односно Аустроугарски совјет у прво време бринула се сама совјетска влада, и то најпре Народни комесаријат иностраних дела односно касније, кад је образован, Народни комесаријат за питања националних мањина (Наркомнац). Југословенска комунистичка група тражила је још 25. јула 1918. од ЦИКРКП(б) да се при Наркомнацу отвори одељење за Јужне Словене, а двадесет дана касније да Марковићев заменик буде Владимир Чопић. Трећег септембра образована је колегија, на чијем се челу налазио В. Марковић, секретар је био Иван Ференчак а чланови: Петар Смилов, В. Чопић и Иван Матузовић.⁹ На пример, Народни комесаријат иностраних дела се још крајем 1918. односно почетком 1919. године обратио Народном вијећу у Загребу с предлогом да се постигне споразум о евакуацији Југословена.¹⁰ Руководилац тзв. Јужнословенског информативног стола у Наркомнацу био је почетком 1919. године Словенац Антон Мартинов Добник. Његово одсуствовање са дужности, када га је Југословенска група РКП(б) ангажовала на пословима око Југословенског совјета требало је правдати; због тога се Група актом обраћала Наркомнацу да Добника пусти са посла од 26. до 29. марта и од 10. до 12. априла.¹¹ Средином 1920. при Наркомнацу постојало је Југословенско одељење; у то време се и сам Наркомнац налазио у реорганизацији. За новог представника Југословенског совјета у Наркомнацу по делима југословенских поданика, коме је требало саопштити и све инструкције у вези с реорганизацијом Наркомнаца, изабран је Бранко Шицел; њега је као тог представника именовала партијска организација (Југословенски биро при ЦКРКП(б)), што није смело бити изостављено у акту Наркомнацу.¹²

Са поменутом реорганизацијом Аустроугарског совјета у Федерацију иностраних совјета настао је и релативно нов однос националних совјета према Центропленбежу, тј. централној установи која се бавила питањем заробљеника и избеглица. Приликом расправљања о раду националних совјета Федерација иностраних група РКП(б) (12. октобра 1919) решила је: 1) да совјети наставе да се баве културно-просветним радом међу заробљеницима; 2) да продуже да се брину о евакуацији заробљеника, о њиховом снабдевању одећом и задовољавањем других потреба, али под контролом Центропленбежа; 3) да све залихе (бившег Аустроугарског совјета) пређу у евиденцију Центропленбежа, али да га и даље користе совјети под надзором Центропленбежа; 4) да буџетске предрачуне совјета потврђује Народни комесаријат унутрашњих послова преко Центропленбежа; 5) да се укину провинцијска одељења иностраних совјета, с тим да брига о бившим заробљеницима у односним местима пређе на месне органе Центропленбежа; 6) да совјети имају право да делегирају у губернијске и централни Пленбеж своје представнике, али у сагласности са Центропленбежом; 7) да се реоргани-

⁸ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI-33, 615, 617 и 618; ЦПАИМЈ, 17-1-434.

⁹ АРПЈ, Учесници ВОСР, XLVII-266, 270, 272, 280. — Види: В. Нгабаk, *Dolazak*, 243.

¹⁰ О ч а к, *Советы*, 50, нап. 45.

¹¹ АРПЈ, Учесници ВОСР, XLVII-262, 301 и 300.

¹² Исто, сн. 303; АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI-33, 779; ЦПАИМЈ, 17-1-440, акт Југословенског бироа од 18. VI 1920. — Нешто касније, 28. IX 1920, на предлог самог Шицела, Централни југословенски биро је предложио Југословенског совјету да опозове Шицела, зато што није било од значаја имати представника у Наркомнацу (АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI-34, 476; ЦПАИМЈ, 17-1-457).

зација совјета и измена кадровског састава обави под руководством Федерације иностраних група РКП(б).¹³

Југословенски совјет у свом раду водио је рачуна и о акцијама других тела Совјетске Русије. Он је, на пример, указао помоћ и Црвеној армији, организујући, на иницијативу Југословенске групе РКП(б) тзв. недељу фронта (18. јануара 1920). На скуповима, на које су позвани сви Југословени, чланови партијске групе су преузели обавезу да једну своју дневну зараду унесу у фонд за помагање фронта и обећали су да ће сакупљати предмете и производе који су потребни црвеноармејцима.¹⁴

Мимо Југословенског совјета Југословени су имали и директну везу са Црвеном армијом у лицу свог представника у Сверуском главном штабу, који је заступао интересе Југословена црвеноармејца. Тај представник од 30. јуна 1920. до 17. маја 1921. био је Иван Матковић.¹⁵

6. Делатност Југословенског совјета у 1920. и 1921. години

Реорганизација настала укидањем Аустроугарског совјета и образовањем Федерације иностраних совјета утицала је и на Југословенски совјет. Југословенски совјет конституисао се почетком фебруара 1920. у ранијем саставу: председник — И. Милкић, секретар — Д. Садура, благајник — М. Павић; Милкића је за време његове одсутности у Украјини (од средине јануара) замењивао Лазар Рајковић. За представнике у Федерацију иностраних совјета изабрали су Д. Садура, Ј. Рајковић и И. Олром, с тим да Садура уђе у председништво поменуте Федерације. Друга тројица нису потврђена на састанку комитета Групе 10. фебруара, него је о њима говорено и на састанку четири дана касније. Представници Југословенског совјета преиспитали су списак својих представника у Федерацији и остали су при ранијем избору. У дискусији која се поводом тога развила, члан комитета и представник групе у Војној комисији при Федерацији иностраних група Милан Кодрња био је против кандидовања Олрома. Избор је ипак већином гласова потврђен.¹ Није сасвим јасно како је и зашто дошло до избора новог председништва Југословенског совјета управо тих дана. На састанку комитета Групе 18. фебруара, наиме, саопштен је нови састав председништва Совјета: Виктор Шешок — председник, М. Пешић — секретар и М. Кодрња — члан. За делегате у Федерацију изабрани су Кодрња, Шешок и Садура, а у президијум Федерације Садура. Комитет Групе је прихватио и извештај Совјета, који је требало да буде представљен Федерацији. Измену на врху је истога дана потврдило и пленарно заседање Групе, али је као резултат те измене и несрећених односа у Групи поднесена оставка Ј. Рајковића и М. Павића на чланство у комитету, што је примљено с великом већином; места поменутих попунила су В. Шешок и Д. Видњевић,² у овим кадровским променама надвладала је линија М. Кодрње, иако он није примио кључне положаје.

Централни југословенски биро, који је у реорганизацији фебруара 1920. заменио и наследио Југословенску групу РКП(б), успоставио је

¹³ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI-37, 571; ЦПАИМЛ, 17-IX-2; Очак, *Интернационалисти*, 179 (није наведена суштина ограничавања рада Совјета и разлог за то, што је овде учињено у излагању о Аустроугарском совјету).

¹⁴ Очак, *Интернационалисти*, 181—2; Очак, *Советы*, 50.

¹⁵ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI-33, 780 и 643; ЦПАИМЛ, 17-I-434. — На сверуској конференцији Југословена комуниста, октобра 1920. у Москви, и Матковић је поднео извештај о својој делатности у Сверуском главном штабу; он је истакао да треба похвалити динамичност М. Кодрње у раду Војне комисије Федерације иностраних група.

¹ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI-33, 623 и 624; ЦПАИМЛ, 17-I-434.

² АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI-33, 626—844; ЦПАИМЛ, 17-I-440 и 434.

непосреднију контролу над Југословенским совјетом. Према одлукама на заседању Бироа 7. априла 1920, Југословенски совјет добијао је директиве од Бироа, коме је подносио и извештај о својој делатности. Избор чланова Совјета није се мењао, а представнике Совјета при Федерацији иностраних совјета потврђивао је Биро.³

Поред рада представника Југословенског совјета у Украјини у пролеће и лето 1919. године, Југословенски совјет старао се о Југословенима и по другим областима пространог подручја ранијег Руског Царства. Неколико десетина хиљада Југословена налазило се 1919. године у сибирским заробљеничким логорима а делом у саставу интервенционистичких и белогардејских трупа. Југословенска група РКП(б) и Југословенски совјет су систематски слали у Сибир летке и новине и упућивали специјалне агитаторе.⁴ Старање се знатно повећало кад је 1920. године Сибир ослобођен од интервената и белогардејаца. У свом извештају о Југословенима у Сибиру (од 15. децембра 1919) емисар Милан Радаковић предлагао је да се бар привремено назначи један представник Југословенског совјета за Урал и Сибир, да би се заштитили људи који су испрва били извргнути хапшењима, а затим да би се међу њима ширила револуционарна пропаганда.⁵ У вези с евакуацијом Југословенски обласни биро обратио се за инструкције и пуномоћи Југословенском совјету; с обзиром да је то пропуштено да се раније учини, Југословенски централни биро у Москви убрзао је у Совјету слање траженог.⁶ У Сибир је као представник Југословенског совјета упућен Д. Георгијевић, да би убрзао решење питања о Југословенима заробљеницима, тј. преко југословенских партијских секција односно губернијских и спеских евакуационих средишта обавио регистрацију свих Југословена.⁷

Југословенски совјет активно је 1920. године деловао и у Петрограду (Лењинграду). Ту се он првенствено бавио питањима евакуације југословенских грађана, бринући се да се у домовину не поврате они који су чинили преступе против Совјетске Русије. Совјет је био организовао разне културно-просветне акције, на пример омогућавао је Југословенима посете музејима и изложбама и одлазак у позориште и биоскопе. За седмицу дана, колико су се обично бавили у граду, људи су позивани на митинге, читалачке часове и концерте а снабдевани су и политичком литературом. Представник Федерације иностраних совјета при Југословенском совјету у Петрограду (док је постојао) био је М. Баства, који је једновремено био и члан југословенског одељења агитације и пропаганде при Петроградском комитету РКП(б). Југословенски совјет у Петрограду одиграо је значајну улогу у ширењу револуционарних идеја међу Југословенима повратницима.⁸

У ташкентској секцији комуниста Југословена, крајем 1920. године, доста је критичких примедба упућено на рачун југословенских комуниста у Москви, па и на рачун Југословенског совјета. Секретар овога совјета Јосип Игл, који је упућен у Југославију преко канала Коминтерне, вређао је, на пример, повратнике који у своје време нису ступили у Добровољачки корпус у Одеси. Преко Ј. Кошира, који

³ АПРЈ, Учесници ВОСР, XVI-33, 769; ЦПАИМЛ, 17-1-440.

⁴ О ч а к, *Интернационалисти*, 190—1; О ч а к, *Советы*, 53—4.

⁵ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI-33, 318—19; ЦПАИМЛ, 17-1-422.

⁶ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI-33, 793; ЦПАИМЛ, 17-1-440, састанак Централног бироа од 15. августа 1920.

⁷ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI-35, 596; ЦПАИМЛ, 17-1-484; О ч а к, *Интернационалисти*, 191.

⁸ О ч а к, *Интернационалисти*, 191 и 151; О ч а к, *Советы*, 54. — На састанку Централног југословенског бироа 7 августа 1920 Михаило Томац је предлагао да се у Одесу и Петроград пошаљу агитатори и организатори, с обзиром да се преко ова два града упућивао највећи број повратника (АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI-33, 789; ЦПАИМЛ, 17-1-440).

је откомандован на расположење Централног југословенског бироа у Москви, упућено је и писмо Југословенском совјету.⁹

Брига око евакуације Југословена у земљу представљала је најчешће заступљену па и најважнију функцију Совјета, нарочито у 1920. години. Евакуисани су, разуме се, у првим партијама инвалиди, заробљеници преко 40 година и људи слабог здравља. Да би се олакшали и убрзали послови око припремања, Федерација иностраних совјета имала је у провинцији органе („евак Отдели“), који су у евакуационим центрима регулисали упућивање ешелона за Москву или из Москве за границу и друга питања у вези с тим.¹⁰ Од марта до септембра 1920. Федерација иностраних совјета евакуисала је укупно 22.262 заробљеника и грађанских лица разних народности. Југословена отпављених од маја до септембра преко Југословенског совјета било је 1.728 заробљеника.¹¹ Да ли се друга цифра укључивала у прву, тешко је рећи. Иако се готово искључиво говори о отпремању повратника преко Југословенског совјета, понекад се наводи: „отправити с транспортом Федерације иностраних совјета“¹².

Евакуацији је претходила регистрација репатрираца. Центроевак је преко губернијских евакуационих уреда предузео регистрацију Југословена на начин како је то учињено за Немце и Аустријанце. Регистрација Југословена, дакле, дошла је на дневни ред после регистрације припадника поменутих нација а на основу одлуке Народног комесаријата иностраних дела. За евакуационе уреде било је од значаја знати које су покрајине према париским мировним уговорима ушле у састав Југославије. Зато је у упутству Центроевака наведено да се према Сенжерменском уговору у саставу Југославије налазе: Крањска, Хрватска, Славонија, Далмација, Босна и Херцеговина, Црна Гора и Аутономна Албанија, а као спорне територије поменути су Целовац и мања област према Грчком са Корчом и Делвином.¹³ Шиптаре је, дакле, требало третирати као Југословене и у истој евакуационој групи. Регистрацију је обавио и Југословенски совјет и то за врло кратко време, показујући посебан интерес за трудебнике.¹⁴

У вези са евакуацијом Југословенски совјет настојао је да заинтересује југословенску владу: а) да би се олакшала евакуација и евентуално добила извесна средства за њено спровођење; б) да би због евакуисања својих поданика југословенска влада ступила у контакт са Саветом народних комесара и на тај начин стварно признала РСФСР. Двадесет петог јануара 1920, на пример, Илија Милкић се радио-телеграмом, који је ухваћен у Загребу, обратио влади Љубе Давидовића. Текст телеграма је гласио: „Услед ослобођења Сибирије од противреволуционарних трупа број Југословена — Срба, Хрвата и

⁹ АРПЈ, Учесници ВОСР, ЦВИ-423, 135; Партархив Института историји партији при ЦК КП Узбекистана (Ташкент), фонд. 6, опис IV, ед. хр. 186, излагање Ивана Вука на састанку Централног југословенског бироа при ЦК КПТ од 16. XII 1920.

¹⁰ О ч а к, *Советы*, 49, нап. 38; О ч а к, „Возвращенцы“, сборник *Участие трудящихся*, 254.

¹¹ О ч а к, *Советы*, 50 и 49, нап. 38; В. Н г а б а к, *Dolazak*, 272—4. — На основу података који су унесени у извештај о делатности Југословенског совјета за сверуску конференцију Југословена комуниста стајало је да је од 1. маја до 28. септембра 1920. евакуисано преко Одесе 1046 бивших ратних заробљеника а преко Петрограда 450 заробљеника и 232 цивилна лица; за исто време преко Централног југословенског бироа отпремљено је у домовину око сто људи, партијаца и свршених слушалаца партијских курса (АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI-34, 77 и 81; ЦПАИМЛ. 17-1-443).

¹² АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI-33, 775; ЦПАИМЛ, 17-1-440 (за шест чланова Групе који су носили поруку за Југословенски загранични биро у Бечу, према одлуци Југословенског централног бироа од 1920. године).

¹³ АРПЈ, Учесници ВОСР, XLVII-262, 238 и 240.

¹⁴ О ч а к, *Интернационалисты*, 179—80.

Словенаца на територији Совјетске Русије постаје даномице већи. Данас их има већ преко 10.000. Ако београдска влада жели да их евакуише још током ове године, она мора одмах ступити у преговоре са владом радника и сељака РСФСР.“ Љуба Давидовић на ову поруку није одговорио нити је ишта предузео.¹⁵

Главни чинилац који је одлучивао о евакуацији био је Централни југословенски биро а Совјет је био више спроводник одлука Бироа. Биро је не само дозвољавао отправљање интелектуалаца и официра,¹⁶ него је одређивао којим ће каналима поћи чланови и кандидати југословенских секција, тј. комунисти; важио је принцип да се истакнутији партијски радници упућују преко Коминтерне, а остали комунисти помоћу Совјета. Бивши слушаоци партијских и војно-старешинских курсова и агитатори експедицијски су „посредством Совјета“, како се обично бележило у записницима са састанка Бироа,¹⁷ заједно са заробљеницима, јер је тако било мање опасности да буду откривени и на југословенској граници ухапшени и малтретирани. На састанцима Бироа расправљало се и о мерама које треба предузети да би се југословенски радници и сељаци припремили за одлазак у Југославију.¹⁸

Рад Југословенског совјета критички је разматран на сверуској конференцији комуниста Југословена, октобра 1920. године. Извештај о делатности Совјета поднео је (12. октобра) Драгутин Садура. Божидар Муврин (из Ташкента) исправио је навод да се у Ташкенту и у „Крајеваку“ налази представник Совјета; тамо се бавио само делегат „Центр-евака“. Живковић (из Самаре) пренео је жалбе неких Југословена да Федерација иностраних сојвета не снабдева подједнако све националности. Д. Георгијевић (из Омска) је изложио да није био у стању да ради сагласно мандату који је од Совјета добио, јер локалне власти не придају никакву вредност мандату; изнео је своје мишљење да се власти у Сибиру не односе позитивно према Југословенима. Ненад Томин (Сибир) је критиковао совјет да не обраћа пажњу Југословенима, који се злопате у сибирској тајги као право бело робље, гладни и болесни у залеђеним шумама, без и најмање идеолошко-политичког васпитања. У дискусији (сутрадан) Тома Шушак је запазио да Совјет није довољно пазио на рад разних мисија, које су спроводиле своју политику међу заробљеницима, те је захтевао да Федерација иностраних совјета контролише те мисије. Јосип Полак (из Ташкента) је констатовао да у Ташкенту не постоји никакав Совјетов представник који би штитио интересе заробљеника, особито ухапшених; док су раније заробљеници преко берзе рада упућивани у разна газдинства, у последње време они су сви сматрани мобилисаним црвеноармејцима и о њиховој евакуацији нема ни говора. На те критике М. Кодрња је изјавио да за све то није крив Совјет него комунисти који су радили по означеним местима. Тако је отприлике одговарао и Садура, кривећи друге или дајући

¹⁵ Државни архив СР Хрватске, бр. 1358/1920, Новински уред Земаљске владе у Загребу Министарству иностраних дела у Београду; АРПЈ, МГ-II-5/36, Илија Милкић. Моје учешће у оснивању Комунистичке интернационале и преко ње у оснивању КПЈ, стр. 57.

¹⁶ О двојци људи укључених у рад званиче српске политике у Русији др Радослав Јовановић је, на пример, 18. јула 1920. писао: „Илић и Бошњаковић су отпутовали добивши протекцију тзв. југословенског совјета“ (А-САНУ, инв. бр. 9863/29).

¹⁷ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI-33, 783, 788, 799, 815, 818, 819, 821, 999; ЦПАИМЛ, 17-I-440 и 442; XVI-34, 562, 659, 746, 756 односно 17-I-457 и 459; XVI-37, 436 односно 17-I-440; на располагања Совјета за отправку у земљу: XVI-33, 812 односно 17-I-440.

¹⁸ На пример: АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI-33, 768; ЦПАИМЛ, 17-I-440 (извештај В. Шешока на састанку Бироа 7. IV 1920); XVI-33, 783 односно 17-I-440 (допунске инструкције Бироа 15. VII 1920, по којима ће Совјет обављати евакуацију).

ситна обећања. Од неколико предложених усвојена је умерена по тону резолуција Михаила Томца (из партијског апарата у Москви). Међу тезама конференције налазила се и једна о постепеној евакуацији свих бивших заробљеника, које су локалне секције дужне да политички припреме за повратак у земљу.¹⁹

У то време у московским логорима и тзв. евак-пунктовима водила се упорна и непрестана агитација, а при регистрацији у Совјету сваки заробљеник примао је политичку литературу на југословенским језицима.²⁰ Према извештајима југословенске полиције, у то доба изузетно активног пропагандног рада у Југословенском совјету у Москви су радили: В. Шешок (Загреб), М. Кодрња (Загреб), Игл (Ријека), М. Томац (Хрват), Банаћанин Илија Станишић, Чаловић (звани „Маузер“, из Загреба), Босанац Кемењашевић, па чак и др Вукашин Марковић²¹ (који је још октобра 1918. отпао из групе југословенских комуниста у Москви).

Одласком Виктора Шешока у Југославију, на највиднија места Југословенског совјета избили су Михајло Томац и Јосип Игл; први је од Шешока примио регистратуру и касу Совјета, а други осталу имовину.²² Из тога времена постоји списак службеника Југословенског совјета, Централног југословенског бироа и југословенске московске комунистичке секције, који је састављен да би људи примили радне књижице. На списку се налазило 18 лица.²³

Последње декаде новембра 1920. у Југославију је на партијски рад упућен и секретар Југословенског совјета Јосип Игл. За његовог наследника Совјет је предложио Банаћанина Ђуру Пушића, који би са Д. Садуrom и Д. Георгијевићем сачињавао президијум Совјета; овај предлог Централни југословенски биро није прихватио, јер је сверуска конференција комуниста Југословена за замене секретара

¹⁹ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI-33, 977; ЦПАИМЛ, 17-I-442. — Вид. и: О ч а к, *Интернационалисти*, 54.

²⁰ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI-33, 865 и 873; ЦПАИМЛ, 17-I-440, извештај Централног југословенског бироа за септембар и октобар 1920. године. — Према извештајима југословенске полиције, у то време нико није пуштен из Русије док не да изјаву да ступа у редове комуниста. „Пред полазак, писало је у полицијском циркулару, појединим партијама заробљеника када напуштају Русију читају се разне књиге и новине револуционарне садржине и дају упутства како ће у томе правцу радити, када се врате у своју отаџбину. Овај задатак врши Југословенски Совјет и Југословенски Централни Биро“ (Као нап. 21/VI).

²¹ Д. А л б у љ, *Грађа*, 59—60. — О раду Југословенског совјета постоје белешке и у публикацији Одељења државне безбедности Министарства унутрашњих послова под називом *I списак* (Београд, јула 1921), стр. 233, 102, 76, 203, 193, 226, 92, 127.

²² АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI-33, 785; ЦПАИМЛ, 17-I-440.

²³ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI-34, 252—3; ЦПАИМЛ, 17-I-457. — Имена на списку сложена су следећим редом: Миодраг Мих. Пешић (студент, рођен 1897 у Краљеву), Рада Ив. Петров (физички радник, рођен 1894 у Новом Кнежевцу), Матија Ив. Павић (правник, рођен 1894 у Бакову), Милан Ант. Кодрња (несвршени средњошколац, рођен 1893 у Загребу), Тома Мар. Шушак (сељак и пружни радник, рођен 1886 у Широком Пољу код Вировитице), Ђуро Балт. Чавловић (чиновник, рођен 1893 у Загребу), Бранко Шицел (студент, рођен у Св. Ани крај Јастребарског 1896), Петар Марк. Павишић-Вјерин (учитељ, рођен 1895 у Ст. Градишки), Матија Мат. Чулетић (чизмар, рођен 1883 у Кобашу крај Слав. Брода), Миливој Лаз. Рајковић (словослагач, рођен 1878 у Панчеву), Јосип Игл (берберин, рођен 1888 у Доњем Михољцу), Михајло Анд. Томац (књиговођа, рођен 1887 у Врбови код Сл. Пожеге), Адолф Тирбалд (физички радник, рођен 1893 у Барањи), Адолф Ј. Подсавски (физички радник, рођен 1884 у Божинову крај Кракова), Виктор Ив. Шешок (техничар, рођен 1891 у Загребу), Драгутин Драг. Видњевећ (типограф, рођен 1881 у Загребу), Марко Бл. Пећанац (радник, рођен 1894 у Романовцу крај Бања Луке), Петар Жив. Драговић (студент, рођен 1891 на Цетињу).

изабрала М. Басту и Кисовеца; Биро је био за Басту.²⁴ Секретарско место изгледа да је дуже време било упражњено, јер је Совјет и 25. јануара 1921. тражио од Федерације иностраних совјета да се за деловођу Совјета именује П. Костић, предавач на војно-старешинском курсу Југословена у Москви.²⁵ У пролеће и лето 1921. године секретар Југословенског совјета и човек „код бољшевика добро виђен“ био је Банаћанин Димитрије Бугарски-Георгијевић, без кога се ништа није могло одобрити и свршити и који је доста сметао реакционарно оријентисаним бившим заробљеницима да се врате у земљу. Уз њега је као главни југословенски агитатор у Москви у то време важио Војвођанин Паја Прибић, који се непрестано пребацивао аутомобилом из места у места, држећи масама распаљујуће говоре.²⁶

Крајем фебруара 1921. Југословенски совјет се обратио Народном комесаријату иностраних дела тражећи од њега мишљење о свом пројекту евакуације Југословена. Комесаријат је био мишљења да је у то време било излишно објављивање регистрације југословенских грађана коју је обавио Совјет; према њему, искуство је било показало да регистрација странаца који желе да се врате у домовину повлачи за собом низ неспоразума (пре времена прекидају радни однос, ликвидирају своју имовину, те западају у крајње тешке материјалне прилике). С обзиром да нису постојали односи са Југославијом, у којој су били задржавани руски заробљеници, Комесаријат је сматрао да у обзир за отпремку долазе искључиво пролетерски елементи, тј. црвеноармејци и друга лица позната Југословенском совјету, за које је он изјавио да су пожељни у политичком смислу; такви проверени југословенски поданици упућивали би се на располагање Центроеваку, који би водио даљи поступак око евакуације.²⁷

Последњих дана априла 1921. године ЦКРКП(б) препоручио је Југословенском совјету да предузме све мере да би се убрзала евакуација Југословена из Русије; са своје стране предложио је све-руској Чеки да не чини сметње изласку појединих Југословена, ако за њихов одлазак буде постојала сагласност Југословенског совјета и представника КПЈ при Извршном комитету Коминтерне.²⁸ У то време је и Централни југословенски биро предложио Совјету да поради да се из Црвене армије и из Радне армије (заробљеници и кажњеници) ослободе сви бивши заробљеници, окрећући пажњу нарочито на 298. пук и на IV сибирску радну армију са седиштем у Краснојарску; према неким изјавама Губевака из Краснојарска, постојала је нека наредба, по којој Југословени који су својевремено служили у националним одредима Колчаковске армије нису долазили у обзир за евакуацију.²⁹

Југословени који су живели у Москви обратили су се са митинга 10. маја 1921. југословенској скупштини, тражећи од ње да преузме мере да краљевска влада отпочне са евакуацијом Југословена из Совјетске Русије; у радио-телеграму је речено да на раније позиве влада у Београду није одговарала. На скупу је изражена пуна сагласност с политиком и тактиком Југословенског совјета и напо-

²⁴ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI-33, 821; ЦПАИМЛ, 17-1-440, записник са састанка Централног бироа од 29. XI 1920.

²⁵ АРПЈ, Учесници ВОСР, XLVII-262, 321. — Костић је вероватно потврђен, јер је 15. априла Совјет тражио да га Федерација иностраних совјета прими на службу, пошто је дужност деловође у Совјету била привремена (Исто, сн. 323).

²⁶ Д. Албуљ, *Грађа*, 136 и 206.

²⁷ АРПЈ, Учесници ВОСР, XLVII-262, 55, акт Наркоминдела бр. 121937 из марта 1921.

²⁸ АРПЈ, Учесници ВОСР, XLVII-262, 103, акт ЦКРКП(б) бр. 4938 од 20. IV 1921. упућен Југословенском совјету.

²⁹ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI-37, 178; ЦПАИМЛ, 17-1-512, акт Централног југословенског бироа од 28. IV 1921 (по одлуци од 25. IV 1921).

менуто је да се обавести цео свет о нехуманом односу југословенске капиталистичке владе према њеним грађанима изван граница. Као што се види, Совјет је у овој акцији добио снажну подршку југословенских маса у Москви.³⁰

У вези с евакуацијом југословенски комунисти су се морали обраћати ЦИК-у РКП(б) због претеране ревности Чеке. На захтев ЦККПЈ комунисти Југословени су настојали да распусте све организације Југословена у Совјетској Русији и да убрзају евакуацију, али су органи Чеке не само правили сметње, него су у лето 1921. године и сместили у московску бутерку три Југословена грађанске оријентације, међу којима се налазио и Најдан Пашић, ранији српски вице-конзул у Тамбову и брат Николе Пашића, и тада председника владе у Београду. Актом ЦИК-у РКП(б) од 13. августа 1921. Илија Милкић и Стјепан Марковић су тражили да се Пашић ослободи, јер се држао лојално према совјетској власти, био је противник некадашњег српског посланика у Петрограду и располагао је с неким документима који много компромитују Спалајковића, који се тада налазио на челу Анти-бољшевичке лиге у Југославији.³¹

Масовна евакуација је у 1921. години, пак, могла почети пошто је начињена општа регистрација. Отправка заробљеника водила се систематски, на основу упутства која је (23. августа 1921) објавио Југословенски совјет. У инструкцијама се говорило да евакуацији подлежу сви пролетери и полупролетери Југословени, мобилисани у бившу аустроугарску војску, као и бивши српски и црногорски поданици. Евакуацијом је требало обухватити и све интелектуалце и ситне службенике који би могли доказати свој коректан став према совјетској власти. Отправка у земљу није допуштена бившим вишим официрима, индустријалцима, велепоседницима и сличним контрареволуционарним елементима, као и лицима других друштвених слојева за која је било утврђено да су непријатељски настројени против совјетске власти и Комунистичке партије; за одлазак официра и интелектуалаца неопходно је тражена сагласност Централног југословенског бироа. Повратник је од докумената морао да покаже и препоруку Партије или совјетских установа односно војних јединица и потврду да ће бити пуштени са радног места.³²

³⁰ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI-37, 184; ЦПАИМЛ, 17-I-513, резолуција митинга од 10. V 1921; О ч а к, *Советы*, 54—55. — Пре тога, Југословенски совјет је влади Краљевине СХС 5. маја упутио радиотелеграм, у коме је саопштено да Совјет скреће пажњу влади на чињеницу да се у областима Совјетске Русије још налази југословенских поданика који не могу поћи својим породицама, пред свега зато што се за њих не интересује влада у Београду. Због тога што се влада не обраћа влади РСФСР, Совјет није у стању да настави даљу евакуацију. Указано је на пример других држава, посебно Чехословачке, која је у Москву упутила своју мисију Црвеног крста, и због тога постигла да се олакша положај њених грађана. На крају је апеловано на хуманост и истакнуто да није реч о класној политици и интересима. Радиограм је публикован у *Правди* и *Известияма* 5. маја, са потписима Садуре и Георгијевића. Георгијевић је у својим сећањима (у АРП) писао да се народни комесар Чичерин сложио са слањем овога радиотелеграма а у вези са репатријацијом Југословена. Радиотелеграм је, према Георгијевићу, састављен у нешто оштријем тону, јер је, југословенска влада предузела мере да преко Владивостока евакуише „беле“ југословенске пукове и Сибира. Влада није одговорила на радиотелеграм, као ни на два друга писма. О томе види: *Топличке новине* 2. XI 1957, 4. — О понуди совјетске владе да реши питање повратка Југословена писало је и загребачка *Nova istina* 25. II 1920, 1—2.

³¹ ЦПАИМЛ, 549-VI-39, лист 54 (за препис документа аутор дугује захвалност другарици Убавки Вујошевић).

³² АРПЈ, Учесници ВОСР, XLVII-262, 101 и 107 (одговор Наркоминдела актом бр. 12/5702); XVI-33, 817; ЦПАИМЛ, 17-I-440; О ч а к, *Советы*, 50. — На „инструкцијама“ од 23. августа налазе се потписи Губаја као председника и Ј. Полака као секретара Југословенског совјета (АРПЈ, Учесници ВОСР, XLVII-262, 218).

У лето 1921. године Југословенски совјет морао је да прихвата неке Југословене раднике који су, привучени пропагандом, дошли из САД у Русију; Совјет им је давао привремени смештај, али за по-сао су се морали побринути сами. Такви радници нису се могли задржати у Москви него су као тобожњи бивши заробљеници отпра-љани у земљу.³³

У то доба у Загребу је постојала нека агенција Фиксум, која се обраћала на Центроевак у Москви, питајући за поједине бивше заробљенике. Концем августа 1921. таквих упита било је око 500. Аген-ција је тражила да се имена по послатим списковима објаве у сов-јетским новинама, ако Центроевак не би имао података о именован-ним лицима. Ова веза се обављала и следећих недеља преко Чехо-словачке.³⁴

О раду Југословенског совјета Д. Георгијевић је 28. јула 1921. поднео реферат на пленарном састанку Југословенске секције при Мо-сковском комитету РКП(б). Био је обухваћен период од октобра 1920. године. Наведене су и анализирани мере које је Совјет приме-нио да се побољша положај југословенских грађана на територији РСФСР; говорено је о односу Совјета са Федерацијом иностраних совјета и других установа и организација у вези са слањем људи „на родину“, дате су информације о задацима и делатности Сов-јетових одељења у Петрограду и Новоросијску (Кубан); констатовано је да су плански рад ометали руководиоци Кодрња и Садура, овај последњи као председник Совјета. После реферата развила се дис-кусија и реферат је „примљен на знање“.³⁵ Још у првој половини јула Централни југословенски биро и Совјет заједнички су решили да се изврши поновни избор Совјета, и то тако да се истицање кан-дидата обави у Московској југословенској секцији, а да се избори изврше на конференцији Југословена у Москви, која би потом била сазвана.³⁶ Избори нису одмах обављени, јер су у међувремену прим-љене директиве да се у току месеца августа ликвидира рад Цен-тралног југословенског бироа и његове Московске секције, а да се рад и партијаца и ванпартијаца усредреди у Југословенском совјету и веже за југословенског представника у Коминтерни. На пленарном састанку 28. јула прихваћен је, после дискусије, предлог Ј. Полака да се за Совјет кандидују: Марковић, као председник и представник у Коминтерни, а Тома Вецл и Д. Георгијевић, као чланови Совјета.³⁷

Са увођењем у дужност новог председништва Совјета није ишло глатко, јер непуне две недеље после поменутог пленарног састанка изабрани члан Тома Вецл изјавио је да не може примити одговорне дужности у Совјету, јер сви послови ранијег Совјета нису размотрени а према гласинама било је разних појава у Совјету; због тога је тра-жио да се пре његовог уласка у Совјет изврши преглед пословања раније управе³⁸

То би били последњи подаци о раду Југословенског совјета, чија је главна преокупација у другој половини 1920. и у 1921. години била евакуација заробљеника. Када и под каквим околностима је обу-ставио свој рад Југословенски совјет, није познато. Према неким наговештајима делатност Совјета је окончана у последњој трећини 1921. године.³⁹

³³ Д. Албуљ, Грађа, 210.

³⁴ АРПЈ, Учесници ВОСР, XLVII-262, 223—24.

³⁵ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI-37, 176; ЦПАИМЛ, 17-1-513.

³⁶ Исто, сн. 154. — Биро и Совјет су били за следеће кандидате: Ј. Полак, Куковић, Т. Вецл (Исто).

³⁷ Као нап. 4/VI. — У својим успоменама Д. Георгијевић је навео да је био „генерални секретар тог совјета“ (АРПЈ, нав. аутобиографски спис).

³⁸ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI-36, 412; ЦПАИМЛ, 17-1-502, секретара Т. Вецла од 10. VIII 1921. — Вид. о Вецлу, Немцу из Срема, податке којима је ра-спологала југословенска полиција октобра 1921: Д. Албуљ, Грађа, 223.

³⁹ Очак, Совети, 55.

У низу других интернационалистичких организација и установа (Аустроугарски совјет, Федерација иностраних совјета, Федерација иностраних комунистичких група) и совјетских установа и органа Центроевак, Центропленбеж, Наркомнац, Наркоминдел) и пре свега упоредо са партијским организацијама Југословена у Совјетској Русији (Југословенска група РКПб), Централни југословенски биро при ЦКРКПб), Југословенски совјет радничких и сељачких депутата у Москви деловао је од 20. марта 1919. до јесени 1921. године као „државна“ установа Југословена у Русији, Сибиру, Украјини и централној Азији. Она је била представник „по линији власти“ Југословена, штитила је њихове интересе, бринула се о културно-просветном раду у њиховим редовима, помагала их материјално у границама могућности, гарантовала за њих кад је интервенисала да буду ослобођени затвора и предузимала је потребне мере за њихов повраћај у домовину.¹ Настао пре других совјета појединих нација бивше Аустро-Угарске да би се прекинуло политички сумњиво деловање званичних представника Краљевине Србије у Москви и Петрограду, Југословенски совјет до преуређења Аустроугарског совјета у Федерацију иностраних совјета није имао већих компетенција у питањима материјалног обезбеђења и евакуације, у чему је и током 1920. и 1921. године, преко централистички организоване Федерације иностраних совјета, главну реч стварно имала специјална совјетска служба Центроевак, која је једина имала огранке и поверенике по губернијама и дубље у унутрашњости. Да се парира утицај органа југословенске буржоаске владе на повратнике, образован је, после доста снапора и отпора, слични совјет у Одеси, маја 1919, који је сменио Српски генерални конзулат у месту у онемогућио рад евакуационе комисије, упућене из Београда још за време владавине „белих“ у овој великој црноморској луци. Влада Краљевине СХС и њени људи у Русији нису желели да ступају у контакт са поменути југословенским совјетима, сматрајући да је реч о обичној узурпацији, извршеној по налогу или уз сагласност владе народних комесара. Југословенска полиција, пак, веома је брижљиво водила евиденцију о људима који су радили у московском Југословенском совјету 1920. и 1921. године.

Југословенски совјет у Москви, као ни други национални совјети, није имао мрежу својих огранака и пунктова у унутрашњости, него само одељења у Петрограду (1920—1921) и у Новоросијску и делегата у Сибиру (1921). Тамо где се налазила маса Југословена заробљеника и интернационалиста (крајем 1918. и у пролеће 1919. у Поволожју, 1918—1921. у централној Азији, 1920—1921. у Сибиру) није било никаквих Совјетових филијала или сталних представника, тако да је Југословенски совјет само релативно успео да штити интересе југословенских поданика. У том погледу нарочито је његова интервенција била потребна Југословенима које је заробила Црвена армија у свом походу против колчаковских трупа у централном Сибиру крајем зиме 1920. године, а који су радили у очајним условима у Јенисејском крају. Функција Совјета као „револуционарног конзулата“, тј. као замене представништва буржоаске државе и фактора за класно-политичко преваспитање маса, дакле револуционарна компонента, даје југословенским совјетима у Русији и Украјини пуни историјски значај. Ма како непосредно врло важна компетенција чиниоца који помаже (1919);

¹ Не би стајала Очакова квалификација Југословенског совјета као „масовне ванпартијске организације југословенских заробљеника“ („Возвращенцы“, 254—55). Совјет је био установа а не организација, иако је с обзиром на услове стварно више деловао као организација. Он никако не спада у ред масовних заробљеничких организација, чији се век углавном завршава септембра 1918.

или делимично и самостално обавља евакуацију (1920) односно обезбеђује политичку страну евакуације (1921), — та Совјетова функција је мање повесне важности. Ово вреди утолико више што је највећи део бивших заробљеника и избеглица пошао у земљу пре оснивања Југословенског совјета, или се евакуисао кад је организација отправљања иностраних грађана стварно потпуно уклопљена у рад совјетских установа (1920—1921). Уосталом, материјално помагање странаца зависило је од скромних могућности Совјетске Русије, чија привредна стабилизација у то време још није много поодмакла, јер су средства која су добијана од појединих националних мисија (1920—1921) била незнатна, а резерве које су остале од Аустроугарске мисије у Русији 1918. године највећим делом су биле исцрпене до почетка 1920. године.

У вези са стварањем Југословенског совјета у Москви и Одеси посебно је значајан однос са владом Краљевине СХС односно с њеним полувзваничним представницима у Русији (у првом реду са дром Радославом Јовановићем). Не водећи рачуна о политици Београда и о његовом укључењу у политичку изолацију Совјетске Русије, можда би се могло закључити да је укидање српских дипломатских представништва у Петрограду, Москви, Тамбову и Одеси била политичка грешка Народног комесаријата иностраних дела, који се наводно повео за дезинформацијама да је у Југославији оборена буржоаска монархистичка влада. Ликвидирање дипломатских представништва буржоаске Србије односно Југославије у извесном смислу помогло је консолидовање политичког ауторитета организација и установа југословенских комуниста у Русији.

Иако није било неког сукоба између Југословенског и Аустроугарског совјета, комунисти Југословени који су радили у Југословенском совјету, пре свега председник Совјета Илија Милкић и од њега удруживан председник Аустроугарског совјета Иван Олром, много су допринели, заједно са Чесима, да у јесен 1919. године дође до инаугурисања новог курса РКП(б) у питању међунационалних односа у редовима интернационалиста. То је довело до укидања Аустроугарског совјета и до стварања совјета односно проширења надлежности већ створених националних совјета и до друкчијег деловања и у другим политичких и војним организацијама иностраних комуниста.

Богумил ХРАБАК

Резюме

Богумил Храбак

ЮГОСЛАВЯНСКИЕ СОВЕТЫ В РОССИИ И НА УКРАИНЕ В 1919—1921 ГОДАХ

Наряду с другими интернационалистскими организациями и учреждениями (Австро-венгерский совет, Федерация иностранных советов, Федерация иностранных коммунистических групп) и советскими органами и учреждениями (Центрозвак, Центропленбеж, Наркомнац, Наркоминдел), а прежде всего, наряду с партийными организациями югославян в Советской России (Югославянская группа РКП(б), Центральное югославянское бюро при ЦК РКП(б), Югославянский совет рабочих и крестьянских депутатов в Москве действовал с 20 марта 1919 года до осени 1921 года как „государственное“ учреждение югославян в России, на Украине и в центральной Азии. Он был представителем югославян „по государственной линии“, защищал их интересы, заботился о культурно-просветительной работе в их рядах, помогал им материально в границах возможностей, давал за них гарантии, когда нужно было вмешиваться для освобождения из тюрьмы, и предпринимал необходимые меры для их возвращения на родину. Он возник раньше других советов отдельных наций бывшей Австро-Венгрии,

чтобы прекратить политически сомнительную деятельность официальных представителей Королевства Сербии в Москве и Петрограде. До переустройства Австро-венгерского совета в Федерацию иностранных советов Югославянский совет не имел больших компетенций в вопросах материального обеспечения и эвакуации, в которые в течение 1920 и 1921 годов через централистки организованную Федерацию иностранных советов главное слово имела специальная служба Центрозвак, имевшая ветви и представительства в губерниях и глубоко в провинции.

Чтобы отпаривать влияние югославского буржуазного правительства на возвращавшихся в страну, после больших усилий и отпора подобный же совет был создан в Одессе в мае 1919 года. Он сменил сербское генеральное консульство в городе и сделал невозможной работу эвакуационной комиссии, направленной из Белграда еще в период господства „белых“ в этом большом черноморском порту. Правительство Королевства СХС и его люди в России не желали вступать в контакты с помянутыми югославянскими советами, считая, что речь идет об обычной узурпации, совершенной по приказу или при согласии правительства народных комиссаров. Югославская же полиция весьма внимательно следила и вела учет людей, работавших в московском Югославянском совете в 1920 и 1921 годах.

Хотя оперативные архивы югославянских советов не сохранились как регистратуры, материалы Центрального партийного архива Института марксизма-ленинизма дают достаточно возможностей для научного изучения со всех сторон коммунистической группы югославян и других интернационалистских органов, особенно их отношения с другими организациями и советскими государственными органами. На все вопросы, например, когда точно перестал функционировать Югославянский совет, невозможно ответить. Не достает данных и цифровых за весь период деятельности об объеме и стоимости материальной помощи пленным и беженцам. Данные югославской буржуазной историографии, как бы ни были односторонними и редкими, полезно включаются в картину, полученную на основе документации партийного архива в Москве и частично в Ташкенте. Данные югославской полиции не нужно отбрасывать, так как они представляли, кроме некоторых исключений, точные сообщения, принудительно добытые от людей, прибывших из Москвы, Одессы или Петрограда, то есть из тех центров, в которых действовали представители югославянских советов.

История Югославянского совета в Москве описана лишь в работах его историографа И. Д. Очака („Югославянские советы в России в 1918—1921 годах“ — статья в журнале „Вопросы истории“, № 6, 1966, стр. 44—55, и обзор „Югославские интернационалисты в борьбе за победу советской власти в России в 1917—1921 годах“, Москва, 1966.).

По мнению автора данной работы советы не представляют лишь интернационалистскую политическое учреждение, они в то же время являлись и одной стороной советско-югославских государственных отношений в период создания III Интернационала и подготовки социалистической революции в средней Европе и на Балканах. Придерживаясь постоянно сообщений источников, автор работы стремился исходить из достоверных источников и фактов, реальных и живых отношений, избегая любого призыва и влияния юбилейного характера и политизирования.

Югославянский совет в Москве, как и другие национальные советы, не имел своих ветвей и пунктов в провинции, кроме отделений в Петрограде (1920—1921) и Новороссийске (1921). Там, где находилась масса югославян, пленных и интернационалистов, (в конце 1917 и весной 1919 года в Поволжье, в 1918—1921 годах в центральной Азии, в 1920—1921 годах в Сибири), не было никаких филиалов или представителей этого совета, так что Югославянский совет лишь относительно сумел защищать интересы югославских подданных. В этом отношении его помощь и вмешательство были необходимы югославам, захваченным в плен Красной Армией во время похода против колчаковских войск в центральной Сибири в конце зимы 1920 года, которые работали в отчаянных условиях в Енисейском крае.

Функция Совета, как „революционного консульства“, заменившего представительства буржуазного государства и как классово-политического просветителя масс, то есть его революционный компонент, придает югославянским советам в России и на Украине полное историческое значение. Но, хотя непосредственно много важнее компетенция фактора, помогающего (1919 г.) или частично и самостоятельно осуществляющего эвакуацию (1920 г.), то есть обеспечивающего политическую сторону эвакуации (1921

г.), эта функция Московского и Одесского советов имеет меньшее историческое значение. Это тем более важно, что большая часть бывших пленных и беженцев отправилась в страну до основания югославянских советов или эвакуировалась тогда, когда организация отправки иностранных граждан была включена полностью в деятельность советских центров (1920—1921). Сама материальная помощь иностранцам зависела от скромных возможностей Советской России, экономическая стабилизация которой еще не пошла далеко, так как средства, получаемые от отдельных национальных миссий (1920—1921 г.г.), были незначительны, а резервы, оставшиеся от Австро-венгерской миссии в России в 1918 году, большей частью были использованы до начала 1920 года.

В связи с созданием югославянских советов в Москве и Одессе особое значение имеют отношения с правительством Королевства СХС, то есть с ее полуофициальными представителями в России, в первую очередь с д-ром Радославом Йовановичем. Не считаясь с политикой Белграда и его включением в политическую изоляцию Советской России, может быть и можно было бы прийти к выводу о том, что упразднение сербских дипломатических представительства в Петрограде, Москве Тамбове и Одессе являлось политической ошибкой Народного комиссариата иностранных дел, который, якобы, поверил дезинформациям о свержении в Югославии буржуазного монархического правительства. Ликвидация дипломатических представительства буржуазной Сербии, т.е. Югославии, в известном смысле помогла консолидации политического авторитета организаций и учреждений югославянских коммунистов в России.

Хотя между Югославянским и Австро-венгерским советами не было никакого столкновения, коммунисты югославыне, работавшие в Югославянском совете в Москве, прежде всего его председатель Илия Милкич и направляемый им председатель Австро-венгерского совета Иван Олром, во многом способствовали, вместе с чехами, тому, что осенью 1919 года дошло до утверждения нового курса РКП(б) в вопросе о международных отношениях в рядах интернационалистов. Это привело к ликвидации Австро-венгерского совета и созданию совета, т.е. расширению компетенций уже созданных национальных советов и к изменению деятельности представителей национальных групп и в других политических и военных организациях иностранных коммунистов.